

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

A. Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

1. Η εξειδίκευση και η ανάγκη της συναλλαγής

2. Έννοια ατομικών

δικαιωμάτων

B. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Γ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

1. Άρθρο 5 παρ. 1

2. Άρθρο 106 παρ. 2

Δ. ΣΥΝΑΛΛΑΓΕΣ

1. Συναλλακτικός-επιχειρηματικός χώρος (δίκαιο)

2. Συναλλακτικός-καταναλωτικός χώρος (δίκαιο)

3. Κρατικός παρεμβατισμός

E. ΜΟΡΦΕΣ ΣΥΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ

1. Μονοπώλια

2. Εξουσία επιχειρηματία

3. Εξουσία εκμισθωτή

ΣΤ. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΩΝ ΣΥΜΒΑΣΕΩΝ

Z. ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

H. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Θ. ΠΕΡΙΛΗΨΗ

I. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ **ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ**

Η εξειδίκευση και η ανάγκη της συναλλαγής

Η ανθρώπινη δράση που έχει σκοπό οικονομικό γίνεται στα πλαίσια των οικονομικών μονάδων. Οικονομική μονάδα μπορεί να είναι ένα άτομο, μια οικογένεια (νοικοκυριό), μια επιχείρηση ή ολόκληρος ο κρατικός μηχανισμός,

Η πρώτη μορφή παραγωγής και κατανάλωσης οικονομικών αγαθών ήταν αυτή που γινόταν μέσα στην οικογένεια των πρωτόγονων ανθρώπων. Οι ίδιοι κατανάλωναν τα προϊόντα τους. Συναλλαγές με άλλα νοικοκυριά δεν υπήρχαν. Μέσα στην παλαιολιθική οικογένεια γινόταν κάποιος καταμερισμός της εργασίας.

Με την πάροδο του χρόνου και την ανάπτυξη των μέσων επικοινωνίας, πνευματικής (έναρθρος λόγος) και σωματικής (ίππος, τροχός, ναυσιπλοΐα), οι άνθρωποι κατανόησαν την σημασία της απασχόλησης σε ορισμένο έργο, που καθόριζαν η ικανότητά τους ή το περιβάλλον που ζούσαν. Με την εξειδίκευση της κάθε μιας οικονομικής μονάδας σε ορισμένη παραγωγική δραστηριότητα δημιουργήθηκε η ανάγκη της συναλλαγής. Το περίσσειμα της παραγωγής μιας μονάδας ανταλλάσσονταν με το περίσσειμα της παραγωγής άλλης μονάδας. Έτσι δημιουργήθηκαν οι αγορές των διαφόρων αγαθών και υπηρεσιών. Σ' αυτές γινόταν αρχικά ανταλλαγή αγαθού με άλλο αγαθό, αλλά με τον καιρό καθιερώθηκε ένα κοινό μέσο ανταλλαγής, το χρήμα.

Σήμερα, άτομα, επιχειρήσεις, περιοχές και κράτη εξειδικεύονται στην παραγωγή εκείνων των αγαθών και υπηρεσιών, για τα οποία έχουν σχετικά πλεονεκτήματα. Η εξειδίκευση επιτρέπει την παραγωγή σε μεγάλες ποσότητες με χαμηλό κόστος και βελτιωμένη ποιότητα. Το γνωμικό «πολυτεχνίτης και ερημοσπίτης» ισχύει τόσο για το άτομο όσο και για τα έθνη.

Η υπερβολική εξειδίκευση προήγαγε τις συναλλαγές, τόσο τις εσωτερικές όσο και τις διεθνείς. Με αυτόν τον τρόπο αυξήθηκε η ατομική και συλλογική οικονομική ευημερία.¹

Έννοια και σημασία των ατομικών δικαιωμάτων

Ο άνθρωπος, θεωρούμενος καθ'εαυτόν, αφηρημένα και ανεξάρτητα δηλαδή από την κοινωνική συμβίωση και την ιστορική του εξέλιξη, είναι ένα π ρ ά γ μ α τ ι ε λ ε ύ θ ε ρ ο ό ν. Αφού έχει την ικανότητα να κινείται, να σκέφτεται και να μιλάει, έχει εκ φύσεως και την ελευθερία της κινήσεως, του στοχασμού και του λόγου. Και αφού οι άνθρωποι είναι εκ φύσεως ελεύθεροι, είναι κατά τούτο και εκ φύσεως ίσοι.

Θα ήταν όμως λάθος να μιλήσουμε εδώ για «δικαίωμα». Το δικαίωμα προϋποθέτει όχι μόνο φορέα, αλλά και χορηγό. Δικαίωμα αποτελεί εξουσία

¹ Μ.Ι. ΜΠΑΧΑΡΑΚΗ, Θεμέλιο στην έκθεση ιδεών, νέα αναθεωρημένη έκθεση Αθήνα 1983

ανεξάρτητη κατ'αρχήν από την πραγματική ισχύ του φορέα του, μπορεί επομένως να υπάρξει μόνο στο πλαίσιο μιας έννομης τάξεως. Η έννομη τάξη είναι όμως νοητή μόνο στο πλαίσιο του κράτους – είναι σε μεγάλο βαθμό ταυτόσημη με το κράτος.²

Γιατί μόνο το κράτος είναι σε θέση όχι μόνο να χορηγήσει, αλλά και να κατοχυρώσει δικαιώματα. Το δικαίωμα προϋποθέτει επομένως το κράτος. Προδικαιϊκό ή προ-κρατικό δικαίωμα δεν είναι νομικά νοητό.

Όταν η διακήρυξη της ανεξαρτησίας των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής (1776) αναφέρεται στα «αναπαλλοτρίωτα δικαιώματα», με τα οποία όλοι οι άνθρωποι «είναι προικισμένοι από τον Δημιουργό», η έννοια αυτή του «δικαιώματος» σημαίνει τις έμφυτες ικανότητες και ιδιότητες του ανθρώπου εν γένει. Οι ικανότητες όμως και ιδιότητες αυτές των ιστορικά συγκεκριμένων ατόμων παραμερίζονται και καταπιέζονται, αν και εφόσον η έννομη τάξη δεν προβλέπει (και δεν τηρεί) κανόνες δικαίου, που να κατοχυρώνουν και να ρυθμίζουν την ελευθερία και την ανισότητα και που να θεσπίζουν το πολιτειακό εκείνο πλαίσιο μέσα στο οποίο να είναι κατ'αρχήν δυνατή ή άσκηση της ελευθερίας και της ισότητας.

Ελευθερία επομένως και ισότητα είναι δυνατές ('εστω και αν εν μέρει μόνο πραγματοποιούνται ή είναι πραγματοποιήσιμες) μόνο σε μία σε κράτος οργανωμένη κοινότητα, μια που μόνο αυτή μπορεί να αντικαταστήσει την αναρχία και την αναπόφευκτη συνέπειά της, την πλήρη επικράτηση του ισχυρότερου (γιατί ως ένα βαθμό οι ισχυρότεροι αναπόφευκτα επικρατούν) με μια έννομη τάξη.

Το κράτος όμως δεν αποτελεί μόνο το αναγκαίο πλαίσιο του δικαιώματος, αλλά και σπουδαία πηγή διακινδυνεύσεως των αγαθών που τα δικαιώματα προστατεύουν. Πράγματι ο άνθρωπος, είτε ως άτομο είτε ως μέλος μιας ομάδας, είναι συνήθως πολύ ασθενέστερος από την κρατική εξουσία. Το κράτος είναι μεν τεταγμένο αφηρημένα στην υπηρεσία των ανθρώπων, αλλά η κρατική δραστηριότητα (και, πίσω από αυτήν, η δραστηριότητα των κοινωνικοπολιτικών ομάδων που ελέγχουν τη συγκεκριμένη εκάστοτε άσκηση της κρατικής εξουσίας), καθώς και αυτή η ίδια η αβελτηρία των φορέων της εξουσίας αποτελούν συνεχή κίνδυνο για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και αυτήν την ίδια την αξιοπρέπεια του ανθρώπου.

Έτσι η ιστορική εξέλιξη οδήγησε στη νομική κατοχύρωση ορισμένων θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου ή τουλάχιστον του πολίτη, ως μεμονωμένου ατόμου ή ως μέλους μιας ομάδας. Τα δικαιώματα αυτά χαρακτηρίζονται από το Σύνταγμά μας ως α τ ο μ ι κ ά δ ι κ α ι ώ μ α τ α, γιατί εγγυώνται την ατομικότητα του ανθρώπου, αποσκοπούν δηλαδή να αποτρέψουν την απορρόφησή του σε ένα ολοκληρωτικό κράτος, που είναι ακριβώς το κράτος χωρίς ατομικά δικαιώματα.

Εκτός από τον όρο «ατομικά δικαιώματα» χρησιμοποιούνται διεθνώς, καθώς πρόσφατα και στη χώρα μας, οι όροι θεμελιώδη ή ανθρώπινα δικαιώματα, καθώς και ατομικές, ανθρώπινες, θεμελιώδεις ή συνταγματικές ελευθερίες ή δικαιώματα και ελευθερίες του ανθρώπου.

Τα ατομικά δικαιώματα (στα λεγόμενα «κοινωνικά δικαιώματα» θα επιστρέψουμε) είναι χωρίς εξαίρεση όχι απλώς κατευθυντήριες «προτάσεις» ή «εντολές» ή καν «ευχές» του συντακτικού προς τον κοινό νομοθέτη, αλλά

²Π.Δ. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, Σύνταγματικό Δίκαιο, ατομικά δικαιώματα Α'. Αθήνα – Κομοτηνή 2005

«υποκειμενικά δίκαια», πλήρη δηλαδή δικαιώματα του ατόμου, α γ ώ γ ι μ ε ς και ε ξ α ν α γ κ α σ τ έ ς έ ν ν ο μ ε ς α ξ ι ώ σ ε ι ς .

Τα ατομικά δικαιώματα δεν ενισχύουν απλώς την έννομη θέση του ιδιώτη. Προχωρούν πολύ περισσότερο: τον μεταβάλλουν από απλό α ν τ ι κ ε ί μ ε ν ο δ ι κ α ί ο υ σε υ π ο κ ε ί μ ε ν ο δ ι κ α ί ο υ, τον μετατρέπουν δηλαδή από απλό υπήκοο σε πολίτη. Η επενέργεια αυτή είναι τόσο θεμελιώδης , ώστε επηρεάζει αποφασιστικά την όλη έννομη τάξη και την πολιτειακή μορφή και λειτουργία.³

Ένα κράτος που αντιμετωπίζει τον άνθρωπο ως υποκείμενο δικαίου διαφέρει ουσιαστικά από το κράτος για το οποίο ο άνθρωπος δεν είναι παρά αντικείμενο δικαίου. « Ένα κράτος πολιτών» είναι εντελώς διαφορετικό από ένα «κράτος υπηκόων».

Έτσι τα ατομικά δικαιώματα δεν αναφέρονται απλώς στην υποκειμενική κατάσταση του ιδιώτη, αλλά περιορίζουν αντίστοιχα την κρατική εξουσία: Τα ατομικά δικαιώματα περιέχουν κατά λογική ανάγκη και κ α ν ό ν ε ς α π ο θ ε τ ι κ ή ς α ρ μ ο δ ι ό τ η τ α ς, προβλέπουν και τι δεν μπορεί να κάνει η κρατική εξουσία . Τα ατομικά δικαιώματα σημαίνουν την άρνηση της απεριόριστης και την κατάφαση της περιορισμένης κρατικής εξουσίας, την απόρριψη του ολοκληρωτισμού οποιασδήποτε μορφής και την κατοχύρωση της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου.⁴

B. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Ο βαθμός ελευθερίας μεταβαλλόταν ανάλογα με τις αντιλήψεις και τις περιστάσεις της εποχής. Η μορφή του πολιτεύματος καθόριζε και καθοριζόταν από την έκταση των διαφόρων δικαιωμάτων.

Οι διάφορες μορφές απολυταρχίας δέσποζαν στον κόσμο. Ξένες βουλήσεις που πήγαζαν από ανώτερες, θεϊκές δυνάμεις καθόριζαν την πορεία της ανθρωπότητας για το μεγαλύτερο διάστημα της γνωστής ιστορίας. Ο άνθρωπος ήταν συνήθως ανυπεράσπιστος απέναντι στον κρατικό καταναγκασμό. Η σκλαβιά ήταν μια κατάσταση που θεωρούνταν φυσική για χιλιετηρίδες. Ακόμη και για τους «ελεύθερους» πολίτες ή ελευθερία δεν ήταν νομικά κατοχυρωμένη. Με την πάροδο του χρόνου και με αιματηρούς αγώνες επικράτησαν οι δημοκρατικοί θεσμοί. Οι πολίτες συμμετείχαν , άμεσα ή έμμεσα , στην διακυβέρνηση της χώρας . Μπορούσαν οι ίδιοι να αυτοπεριοριστούν, καθορίζοντας την έκταση των ατομικών τους ελευθεριών.

Οι ατομικές ελευθερίες αποτελούν δικαιώματα των πολιτών , μπορούν να απαιτούν από το κράτος να απέχει από παρεμβάσεις σε ορισμένη σφαίρα δράσης τους. Είναι επακόλουθο των πολιτικών ελευθεριών, αλλά και προϋπόθεση ανεμπόδιστης εξάσκησης τους.

Τα οικονομικά δικαιώματα συνιστούν ένα σημαντικό τμήμα των ατομικών ελευθεριών. Στην αρχή της βιομηχανικής επανάστασης επικράτησε η ιδεολογία του αστικού φιλελευθερισμού (laissez faire). Η ανεμπόδιστη από τις αυθαιρεσίες της

³ Π.Γ. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ , Συνταγματικό Δίκαιο , Ατομικά Δικαιώματα Α', Αθήνα – Κομοτηνή 2005

⁴ Π.Δ. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα Α' Αθήνα – Κομοτηνή 2005

κεντρικής εξουσίας λειτουργία της οικονομίας θεωρούνταν απαραίτητη προϋπόθεση για το μεγάλο άλμα προς τα εμπρός. Ο Adam Smith, ο πατέρας της οικονομικής επιστήμης, στο μνημειώδες έργο του για την φύση και τα αίτια του πλούτου των εθνών (1776), υποστήριζε ότι το άτομο, επιδιώκοντας το προσωπικό του συμφέρον, συμβάλλει στην προαγωγή της κοινωνικής ευημερίας. Κατά συνέπεια, σχεδόν κάθε κρατική παρέμβαση είχε βλαπτικές επιδράσεις.

Η εφαρμογή όμως της θεωρίας του οικονομικού φιλελευθερισμού στην πράξη δεν ήταν άμοιρη δυσμενών συνεπειών. Κάτω από την κοινωνική πίεση των οικονομικά αδυνάτων και την ανάγκη διατήρησης της κοινωνικής συνοχής, το κράτος χρειάστηκε να παρέμβει. Τα δικαιώματα της ιδιοκτησίας, της ελεύθερης εκλογής επαγγέλματος, της ελεύθερης κατανάλωσης, της ελευθερίας των⁵ συμβάσεων περιορίστηκαν. Το συλλογικό όφελος, το δημόσιο συμφέρον, άρχισαν να προτάσσονται απέναντι στο ατομικό συμφέρον.

Με την οικονομική πρόοδο αυξήθηκε το αίσθημα ανασφάλειας των εργαζομένων. Ο κοινωνικός καταμερισμός των έργων έκανε τους εργάτες απλά εξαρτήματα μιας μεγάλης και πολύπλοκης μηχανής, ασήμαντα πόνια στη σκακιέρα της οικονομίας. 'Όταν σταματούσε η μηχανή να δουλεύει, όταν το οικονομικό παιχνίδι χανόταν, ο εργάτης έμενε άνεργος μέσα στις απρόσωπες πόλεις.

Με βάση τη θεωρία του φιλελευθερισμού αναπτύχθηκε η θεωρία του κοινωνικού δαρβινισμού, που υποστήριζε ότι φυσικοί νόμοι καταδικάζουν τους ανίσχυρους σε αφανισμό.

Άρχισαν οι πνευματικοί άνθρωποι να διερωτώνται για την σκοπιμότητα του άκρατου φιλελευθερισμού.

Έτσι κάτω από την επίδραση της πραγματικότητας και των νέων ιδεολογιών λήφθηκαν νέα μέτρα. Το κράτος παρείχε κοινωνικές παροχές. Δημιουργήθηκαν έτσι νέα δικαιώματα, τα κοινωνικά, που ίσχυαν παράλληλα με τα πολιτικά και ατομικά. Η ελευθερία του ανθρώπου που περνά και ξεκινά με λιγοστά εφόδια για τον αγώνα της ζωής είναι τυπική ελευθερία.

Η κατοχύρωση των κοινωνικών δικαιωμάτων αποτελεί μια από τις πολλές κυκλικές πορείες, που ακολουθούν τα κοινωνικά φαινόμενα. Οι πολιτικές ελευθερίες εξασφαλίζουν τις προσωπικές ελευθερίες, που συντελούν στην αύξηση του εθνικού εισοδήματος, εφόσον η ατομική πρωτοβουλία αφήνεται ελεύθερη να δημιουργήσει. Η μεγαλύτερη παραγωγή επέτρεψε την καθιέρωση και επέκταση των διαφόρων κοινωνικών παροχών, όπως τα επιδόματα ανεργίας, δωρεάν παιδεία και υγειονομική περίθαλψη. Η προστασία των ασθενέστερων τάξεων αύξησε την παραγωγικότητα των εργαζομένων και την εθνική παραγωγή.

Η ικανοποίηση των προσδοκιών των εργαζομένων κατασίγασε τις κοινωνικές αναταραχές. Το κράτος προνοίας αποτέλεσε τη δικλείδα ασφαλείας για την εκτόνωση των πιέσεων που αναπτύσσονται μέσα στην κοινωνία από την πάλη των τάξεων. Με αυτόν τον τρόπο οι προφητείες του Marx για την τελική κατάρρευση του καπιταλισμού δεν επαληθεύτηκαν. Η μεταβολή του αστικού φιλελευθερισμού σε ένα μικτό οικονομικό σύστημα, όπου συνυπάρχουν η ιδιωτική με την κρατική δραστηριότητα, έγινε σταδιακά και σχεδόν αναίμακτα.

Βέβαια η παραπάνω πορεία δεν συνέβη παντού. Σε μερικές χώρες οι κοινωνικές πιέσεις έσπασαν τις δομές της κρατούσας τάξης με αιματηρές

⁵ Μ.Ι. ΜΠΑΧΑΡΑΚΗΣ Θεμέλιο στην έκθεση Ιδεών νέα αναθεωρημένη έκθεση – Αθήνα 1983

επαναστάσεις ή δολοφονικά πραξικοπήματα. Η οικονομική ανέχεια σε συνδυασμό με την προϊούσα παράλυση των κοινωνικοπολιτικών δομών αποτελεί το ιδανικό κλίμα για την επικράτηση ολοκληρωτικών ιδεολογιών. Ιδρύθηκαν μονοκομματικά κράτη, φασιστικά ή κομμουνιστικά . Τα άκρα συναντήθηκαν , για να καταπνίξουν τη φωνή των αντιφρονούντων , για να εξαφανίσουν τις μη αρεστές τάξεις και φυλές, για να παράγουν τις αγέλες μαζανθρώπων, που βελάζουν τον ίδιο σκοπό που συνέθεσε και ενορχήστρωσε η πανταχού παρούσα και τα πάντα ποιούσα κρατική μηχανή.

Ο άνθρωπος για λίγο άρτο και πολλά θεάματα χάνει την ελευθερία του, το πολυτιμότερο αγαθό, αυτό που, όπως χαρακτηριστικά είπε ο Γάλλος φιλόσοφος Montesquieu, σε κάνει να χαίρεσαι τα άλλα αγαθά. Το αγαθό των αγαθών.⁶

Γ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

Η παραγωγή και κατανάλωση αγαθών και υπηρεσιών είναι συστατικό στοιχείο και χαρακτηριστικό γνώρισμα της ανθρώπινης κοινωνίας. Ανάλογη είναι η σημασία της ο ι κ ο ν ο μ ι κ ή ς ε λ ε υ θ ε ρ ί α ς . Το Σύνταγμα, λοιπόν , κατοχυρώνει τόσο το δικαίωμα συμμετοχής στην οικονομική ζωή της χώρας (5παρ.1 Σ.), όσο και το δικαίωμα της ιδιωτικής οικονομικής πρωτοβουλίας (106 παρ. 2 Σ.) . Εκτός από αυτά τα δικαιώματα κατοχυρώνει και άλλα που περιέχουν σπουδαίες ειδικές πλευρές της οικονομικής ελευθερίας, όπως το δ ι κ α ί ω μ α ε ρ γ α σ ί α ς ως ελευθερία εργασία και επαγγελματική ελευθερία (άρθρο 22 παρ.1) , ή σ υ ν δ ι κ α λ ι σ τ ι κ ή ε λ ε υ θ ε ρ ί α (άρθρο 23 παρ. 1) και τα δ ι κ α ι ώ μ α τ α ε κ τ η ς ι δ ι ο κ τ η σ ί α ς (άρθρα 17 και 18). Ο ειδικές αυτές διατάξεις προηγούνται στην εφαρμογή από τις γενικές διατάξεις των άρθρων 5 παρ. 1 και 106 παρ. 2, που είναι εφαρμοστέες μόνο σε αντικείμενα μη ειδικώς ρυθμιζόμενα στο Σύνταγμα, όπως προπάντων στην ε λ ε υ θ ε ρ ί α τ ω ν σ υ μ β ά σ ε ω ν , την ε λ ε υ θ ε ρ ί α κ ε ρ δ ο σ κ ο π ι κ ώ ν ε ν ώ σ ε ω ν και την ε λ ε υ θ ε ρ ί α τ ο υ α ν τ α γ ω ν ι σ μ ο ύ

Άρθρο 5 παρ. 1 Συντ

Το Σύνταγμα περιέχει στο άρθρο 5 παρ. 1 για πρώτη φορά ρητή κατοχύρωση της γενικής οικονομικής ελευθερίας, στην οποία υπάγεται κάθε άλλη μη ρητώς προστατευόμενη ή ρυθμιζόμενη οικονομική δραστηριότητα. Κατά το άρθρο 5 παρ. 1 , «έ κ α σ τ ο ς δ ι κ α ι ο ύ τ α ι ν α αναπτύσσει ελευθέρως την προσωπικότητά του και να σ υ μ μ ε τ έ χ η ε ι ς τ η ν ... ο ι κ ο ν ο μ ι κ ή ν ... ζ ω ή ν τ η ς χ ώ ρ α ς, εφ'όσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη». Η διάταξη αυτή ανήκει στις θεμελιώδεις διατάξεις του Συντάγματος που δεν υπόκεινται σε αναθεώρηση.

Υπό το Σύνταγμα του 1864/1911/1952 η θεωρία και η νομολογία θεμελιώναν την οικονομική ελευθερία στη διάταξη του άρθρου 4, κατά την οποία

⁶ Μ.Ι. ΜΠΑΧΑΡΑΚΗΣ, Θεμέλιο στην έκθεση Ιδεών νέα αναθεωρημένη έκδοση, Αθήνα 1983

«η προσωπική ελευθερία είναι απαραβίαστος». Η διάταξη αυτή επαναλαμβάνεται στο άρθρο 5 παρ. 3 του ισχύοντος συντάγματος. Εν τούτοις, η παρ. 1 του ίδιου άρθρου περιέχει ειδική πια αναφορά στην οικονομική δραστηριότητα, που επιβάλλει τη θεμελίωση της οικονομικής ελευθερίας σ' αυτήν τη ρητή διάταξη και όχι πλέον στη συνδεόμενη με την προσωπική ασφάλεια κατοχύρωση της «προσωπικής ελευθερίας» στην παρ. 3 ή έστω σωρευτικά σε αυτήν και στην παρ. 1. Η νομολογία τείνει να στηρίζει την οικονομική ελευθερία στην παρ. 1.

Η κεντρική σημασία της οικονομίας για το σύνολο και τον καθένα χωριστά περιορίζει κατ' ανάγκη την οικονομική ελευθερία του ατόμου και επιτρέπει την επέμβαση του κράτους («κρατικός παρεμβατισμός») σε βαθμό υψηλότερο από ό,τι στα άλλα ατομικά δικαιώματα. Εν τούτοις η οικονομική ελευθερία δεν είναι απλώς η βάση του αστικού καθεστώτος της «ελεύθερης οικονομίας» ή «οικονομίας της αγοράς». Στον πυρήνα της είναι και συστατικό μέρος της ελευθερίας εν γένει. Αυτό παραγνωρίζει η υποβάθμιση της «ουσιαστικά», σε «κατευθυντήρια αρχή». Μια τέτοια υποβάθμιση καταλύει στην πραγματικότητα το ατομικό δικαίωμα και εξουδετερώνει την αξίωση δικαστικής προστασίας.⁷

Το άρθρο 5 παρ. 1 Συντ. κατοχυρώνει, επομένως, τη γενική οικονομική ελευθερία, ενώ άλλες συνταγματικές διατάξεις εγγυώνται ειδικές πλευρές της οικονομικής ελευθερίας, όπως την ελευθερία χρήσεως και διαθέσεως της ιδιοκτησίας (άρθρο 17) ή την ελευθερία της εργασίας (άρθρο 22). Η διάταξη του άρθρου 5 παρ. 1 εφαρμόζεται επομένως μόνο επικουρικά: για να κατοχυρώνει δηλαδή πλευρές της οικονομικής ελευθερίας που δεν προστατεύονται από άλλες ειδικές διατάξεις του Συντάγματος. Πρόκειται κυρίως για την *ιδιωτική αυτονομία* και μάλιστα την *ελευθερία των συμβάσεων* και των *κερδοσκοπικών ενώσεων* (εκτός των συνεταιρισμών), καθώς και την *ελευθερία του ανταγωνισμού*.⁸

Η προσωπική ελευθερία είναι το πρωταρχικό και θεμελιωδέστερο ατομικό δικαίωμα, που σημαίνει: αδέσμευτη φυσική υπόσταση, δηλαδή έλλειψη περιορισμών σε ό,τι αφορά τη φυσική ψυχο-σωματική ύπαρξη και δράση του ανθρώπου.

Το ισχύον Σύνταγμα του 1975, κατοχυρώνει την προσωπική ελευθερία – ως δυνατότητα αυτοκαθαρισμού και αυτοδιάθεσης – βασικά στο άρθρο 5, αλλά με δύο μορφές: 1) μία θετική ή, με νέα διάταξη που καθιερώνει το δικαίωμα για «ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας» (παρ.1) και 2) μία αρνητική ή, που θεσπίζει (παρ. 3) την κυρίως προσωπική ελευθερία, επαναλαμβάνοντας τη σχετική διάταξη των προγενέστερων ελληνικών Συνταγμάτων.

Με τη νέα συνταγματική διάταξη ή προστασία της προσωπικής ελευθερίας αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα. Η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου εμφανίζεται σαν καταστατική αρχή. Η θετική αυτή προστασία της προσωπικότητας, έστω και αν δεν συνεπάγεται άμεσες νομικές συνέπειες, εμπεριέχει αναμφισβήτητα μια νομιμοπολιτική εγγύηση για την αρτιότερη προστασία της προσωπικής ελευθερίας (άρθρο 2 παρ. 1 Συντ.)

⁷ Π.Δ.ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα Β', Αθήνα – Κομοτηνή 2005

⁸ Π.Δ. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα Β', Αθήνα – Κομοτηνή 2005

Ο συντακτικός νομοθέτης μέσω της διάταξης αυτής: 1) προβαίνει σε μία γενική οριοθέτηση της άσκησης των ατομικών, πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, θέτοντας ως πλαίσια τους : τα δικαιώματα των άλλων, το Σύνταγμα και τα χρηστά ήθη και 2) δείχνει την αλληλεξάρτηση κοινωνικής και πολιτικής ζωής, παραδεχόμενος , έμμεσα αλλά σαφώς, τον παραπληρωματικό χαρακτήρα των ατομικών, πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων. Αυτό σημαίνει ότι οι με αρνητικό περιεχόμενο (*neg facere*) ελευθερίες (ατομικά δικαιώματα) είναι αλληλέγγυες με τις θετικές (κοινωνικά δικαιώματα) και τις ενεργητικές ελευθερίες (πολιτικά δικαιώματα). Οι τομείς αυτές κατηγορίες εντάσσονται έτσι σε ένα ενιαίο σύστημα συνταγματικής προστασίας. Και πρέπει να ερμηνεύονται σαν να αποτελούν μία ενότητα , ως μέρη ενός και του αυτού θεσμικού συνόλου της συγκεκριμένης συνταγματικής τάξης.

Προσωπικότητα, κατά την έννοια του άρθρου 5 παρ. 1 συντ., είναι το σύνολο των ιδιοτήτων, ικανοτήτων και καταστάσεων, που αφενός μεν προκύπτουν από την υπόσταση του ανθρώπου ως έλλογου και συνειδητού όντος, αφετέρου δε εξατομικεύουν ένα συγκεκριμένο πρόσωπο. Ο όρος «προσωπικότητα» στο Σύνταγμα δεν χρησιμοποιείται για την υποδήλωση απλώς της νομικής ιδιότητας του προσώπου, δηλαδή του υποκειμένου δικαίου (δικαιωμάτων και υποχρεώσεων). Αυτό⁹

Αλλωστε είναι αυτονόητο, δεδομένου ότι το όλο ισχύον σήμερα δικαιοσύνη σύστημα προϋποθέτει, αλλά και αναγνωρίζει ρητά την ιδιότητα του προσώπου σε κάθε άνθρωπο («Πας άνθρωπος έχει την ικανότητα να είναι υποκείμενον δικαιωμάτων και υποχρεώσεων», άρθρο 34 Α.Κ.).

Υποκείμενο (φορέας) του δικαιώματος ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας είναι κάθε («έκαστος») άνθρωπος , δηλαδή φυσικό πρόσωπο, ακριβώς λόγω της «αξίας» του ως ανθρώπου (άρθρο 2 παρ. 1 Συντ.), άρα και οι αλλοδαποί , επίσης οι ανήλικοι και τα νήπια (αμφισβητείται όμως αν έχει ιδιότητα προσώπου το κυοφορούμενο, άρθρα 35 και 36 Α.Κ.), ακόμη δε και οι πνευματικοί ασθενείς (άρθρο 21 παρ. 2 Συντ.) ως μη στερημένοι αντιλήψεως – όχι όμως , βέβαια, τα νομικά πρόσωπα.

Η προσωπικότητα του ανθρώπου συντίθεται από τη σωματική, ψυχική, πνευματική, ηθική , κοινωνική υπόστασή του, από την οποία απορρέουν επιμέρους δικαιώματα για την προστασία συγκεκριμένων έννομων αγαθών, συνυφασμένων με την προσωπικότητα του (άρθρα 57-60^Α Α.Κ.), όπως της σωματικής ελευθερίας και ακεραιότητας , ονόματος, μορφής (εικόνας), υγείας, τιμής , πνευματικής (επιστημονικής, καλλιτεχνικής κ.τ.τ.) δημιουργίας, «οικειότητας» (ιδιωτικής ζωής), αλλά και ορισμένες προεκτάσεις τους, όπως π.χ. δικαίωμα αυτοδιάθεσης, εν γένει , στη ζωή ή στο θάνατο (αυτοκτονία), δικαίωμα του καθένα να εξουσιάζει το σώμα του και να το χρησιμοποιεί όπως θέλει (π.χ. επιλογή της μητρότητας ή της άμβλωσης – τεχνητής έκτρωσης – από τη γυναίκα), ακόμη και μετά θάνατο ή και δικαίωμα του καθένα «να είναι ο εαυτός του»

Εξ άλλου, από το άρθρο 5 παρ.1 Συντ. ,συνάγεται ,ως αυτονόητο, το δικαίωμα κάθε ανθρώπου όχι απλώς να έχει και ασκεί τα δικαιώματα που απορρέουν από την προσωπικότητά του, ως «αυτόνομο, αυτεξούσιο και αυτοδιάθετο με περιουσιακό αγαθό», αλλά και να την αναπτύσσει σε όλους τους τομείς της κρατικά οργανωμένης συμβίωσης: κοινωνικό, οικονομικό, πολιτικό. Αυτό σημαίνει ότι ιδρύεται για το

⁹ Κ.Χ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ , Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα , Αθήνα – Κομοτηνή 1998

κράτος όχι μόνον αρνητική αλλά και θετική υποχρέωση. Πιο συγκεκριμένα, το κράτος υποχρεούται : 1) να μη παρεμποδίζει την ανάπτυξη της προσωπικότητας, 2) να αίρει τα εμπόδια που υφίστανται 3) να παρέχει τα αναγκαία μέσα για την ελεύθερη ανάπτυξή της (και άρθρο 25 παρ. 1 . Συντ.)

Θα ήταν όμως υπερβολή αν συμπέρανε κανείς ότι λόγω της νέας διάταξης η συνταγματική τάξη μεταβλήθηκε σε «προσωποκεντρική» ή «ανθρωποκεντρική» κ.τ.τ. 'Όχι μόνο διότι η ίδια διάταξη για την «ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας» θεσπίστηκε για πρώτη φορά στην Ελλάδα με τα χουντικά «Συντάγματα» του 1968 και 1973 (άρθρο 9 και 1), αλλά διότι ουσιαστικά η αναγραφή μιας διάταξης στο Σύνταγμα δεν αρκεί για να μεταβάλει την υφή ενός κοινωνικοπολιτικού συστήματος, τούτο χαρακτηρίζεται βασικά από τις υπάρχουσες δομές του. Πάντως η διάταξη της παρ. 1 του άρθρου 5 συνιστά μεν πρόοδο σε σχέση με τα προηγούμενα Συντάγματα – εφόσον τώρα η ιδιότητα του ανθρώπου ως προσώπου προστατεύεται συνταγματικά (και από το άρθρο 2 παρ. 1 Συντ.), έτσι ώστε οι σχετικές διατάξεις του Α.Κ. (ιδίως άρθρα 34 και 57) να εμφανίζονται σαν εξειδίκευση της συνταγματικής επιταγής, και επομένως δεν μπορούν να καταργηθούν ή αλλοιωθούν ουσιαστικά – δύσκολα όμως μπορεί να θεμελιώσει, από μόνη της, αξίωση κατά της Κρατικής εξουσίας για αποχή, συμμετοχή ή παροχή, δεδομένου ότι είναι υπερβολικά γενική και αόριστη. Με το άρθρο 5 παρ. 1 δ ε ν θεσπίζεται ένα πρόσθετο αυτοτελές δημόσιο δικαίωμα, αλλά μία γενική αρχή, κατευθυντήρια για τον¹⁰

νομοθέτη, και ένας ερμηνευτικός κανόνας για τη διοίκηση και τα δικαστήρια. Η πρακτική σημασία αυτής της διάταξης είναι, λοιπόν, μάλλον επικουρική, αξιοποιείται σε συνδυασμό με κάποια άλλη διάταξη, του Συντάγματος ή της κοινής νομοθεσίας.¹¹

Άρθρο 106, παρ. 2 Συντ.

Η διάταξη του άρθρου 106 παρ. 2 επιδιώκει τον διπλό σκοπό να θέσει όρια τόσο στον κρατικό παρεμβατισμό (τον οποίο επιτρέπει για την προστασία του γενικού συμφέροντος το ίδιο άρθρο), όσο και στην ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία. Έτσι ο κρατικός παρεμβατισμός δεν επιτρέπεται να συνίσταται σε μέτρα που καταπνίγουν την ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία και επιβάλλουν στη χώρα καθεστώς διευθυνόμενης οικονομίας. Από την άλλη πλευρά «η ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία δεν επιτρέπεται εις βάρος της ελευθερίας και της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας ή επί βλάβη της εθνικής οικονομίας». Το Σύνταγμα όμως αρκείται σ' αυτόν τον αρνητικό (αποθετικό) περιορισμό (υποχρέωση αποχής) και δεν επιβάλλει θετικές υποχρεώσεις στην ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία, ανάλογα με τη διάταξη του άρθρου 17 παρ. 1 που κατοχυρώνει την ιδιωτική ιδιοκτησία.

Από τα ανωτέρω προκύπτει και η διαφορά ανάμεσα στις διατάξεις των άρθρων 5 παρ. 1 και 106 παρ. 2. Ενώ το άρθρο 5 παρ. 1 κατοχυρώνει, μεταξύ άλλων, το ατομικό δικαίωμα της οικονομικής ελευθερίας, το άρθρο 106 παρ. 2 περιέχει θεσμική εγγύηση της ελεύθερης ιδιωτικής οικονομικής πρωτοβουλίας – και τα δύο εντός ορίων. Η θεσμική εγγύηση της ιδιωτικής οικονομικής πρωτοβουλίας

¹⁰ Κ.Χ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, Αθήνα - Κομοτηνή 1998

¹¹ Π.Δ. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, *Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα Β'*, Αθήνα – Κομοτηνή 2005.

περιλαμβάνει και τη θεσμική εγγύηση του ελεύθερου ανταγωνισμού, τον οποίο πρέπει να προστατεύει το κράτος. Από αυτή την άποψη μόνο προκύπτει υποχρέωση του κράτους να προστατεύει την ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία.

Η ελευθερία της ιδιωτικής οικονομικής πρωτοβουλίας δεν αναφέρεται μόνο στην παραγωγή και προσφορά, αλλά και στην κατανάλωση αγαθών και υπηρεσιών, χωρίς την οποία η πρώτη είναι χωρίς αντικείμενο. Η ελευθερία των συμβάσεων και η ελευθερία του ανταγωνισμού αποσκοπούν και την ελευθερία των καταναλωτών. Από τη διασπορά των καταναλωτών και τη δυσχέρεια οργανώσεώς τους προκύπτει ή ασθενικότερη θέση τους έναντι των παραγωγών και η ανάγκη (που μπορεί να στηρίζεται και σε επιχειρήματα κοινωνικής πολιτικής) προστασίας των καταναλωτών. Η προστασία αυτή αποτελεί συγχρόνως περιορισμό της οικονομικής ελευθερίας, που είναι θεμιτός στα πλαίσια του άρθρου 5 παρ.1.¹²

4. ΣΥΝΑΛΛΑΓΕΣ

Συναλλακτικός Χώρος

Ο συναλλακτικός χώρος αποτελεί τμήμα του γενικότερου οικονομικού χώρου, στον οποίο άλλωστε ανήκει και ο εργασιακός. Η συναλλακτική περιοχή είναι μια ευρύτερη περιοχή, της οποίας ιδιαίτερα χρήσιμη είναι – από την εξεταζόμενη άποψη- η διάκριση σε δύο μερικότερους χώρους 1) Το συναλλακτικό επιχειρηματικό (δίκαιο),2) και το συναλλακτικό - καταναλωτικό χώρο (δίκαιο). Πρόκειται για δύο επίπεδα θεμάτων και σχέσεων, τα οποία να μεν συνδέονται μεταξύ τους, ταυτόχρονα όμως διαφοροποιούνται. Το πρώτο αναφέρεται κυρίως στις σχέσεις μεταξύ των επιχειρηματιών (επιχειρηματία – επιχειρηματικού κοινού) μεταξύ των εμπόρων και είναι από την άποψη αυτή εμπορικό δίκαιο. Το δεύτερο αναφέρεται στις σχέσεις επιχειρηματία – καταναλωτικού κοινού. Η παραπάνω διαφοροποίηση, χωρίς να θέτει απόλυτα κριτήρια, εντούτοις είναι χρήσιμη για την αντιμετώπιση των εμφανιζόμενων ζητημάτων, κατά την εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων στις διαπροσωπικές σχέσεις. Τα αμυντικά δικαιώματα εφαρμόζονται και στα δύο αυτά επίπεδα σχέσεων. Ιδιαίτερη όμως σημασία αποκτούν στο πλαίσιο του καταναλωτικού χώρου, στον οποίο και εμφανίζονται πολλές παραβιάσεις αμυντικών δικαιωμάτων. Κυρίως στον καταναλωτικό χώρο, η συναλλακτική ελευθερία και οι ειδικότερες μορφές της π.χ. η ελευθερία επιλογής αντισυμβαλλόμενου, η ελευθερία διάθεσης του προϊόντος κλπ, δεν έχει πάντοτε και οπωσδήποτε την ίδια λειτουργική σημασία και τον ρόλο που κατέχει στις σχέσεις μεταξύ των επιχειρηματιών. Η άρνηση πώλησης καταναλωτικών αγαθών, τροφίμων, φαρμάκων κλπ αποτελεί πάντοτε προσβολή δικαιώματος – εκτός των άλλων και σε κάθε περίπτωση – δικαιώματος συμμετοχής στην οικονομική ζωή (Συντ. αρθρ.5 παρ.1). Εφόσον πρόκειται για αγαθά ή υπηρεσίες, που προσφέρονται στο κοινό με προκαθορισμένες ή σε ορισμένες τιμές, συναλλακτική ελευθερία, με την έννοια όχι μόνο του καθορισμού της τιμής, αλλά και της επιλογής αντισυμβαλλόμενου, δεν υπάρχει στο πλαίσιο του καταναλωτικού δικαίου. Δεν συμβαίνει όμως οπωσδήποτε το ίδιο προκειμένου για τις σχέσεις μεταξύ εμπόρων, στις οποίες η εξουσία καθορισμού

¹² ΑΘΑΝ. ΡΑΪΚΟΣ, Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη Δικαιώματα Β', Αθήνα – Κομοτηνή 2002

της τιμής , όπου υπάρχει, αποτελεί προϋπόθεση της λειτουργίας της μεταξύ τους σχέσης. Κυρίως – αλλά όχι μόνο – η διάπλαση του καταναλωτικού δικαίου, απαιτεί την απομάκρυνση από τα παραδοσιακά ατομικιστικά πρότυπα, σε βαθμό πολύ μεγαλύτερο από εκείνο που απαιτεί το επιχειρηματικό δίκαιο.¹³

Η ελευθερία της επιχειρηματικής δραστηριότητας

Αυτή η μορφή οικονομικής ελευθερίας βρίσκει έρεισμα στον συνδυασμό του άρθρου 5 παρ. 1 με το άρθρο 106 Συντ. και ιδίως την παρ. 2 του τελευταίου, που εξαγγέλοντας τα όρια της ιδιωτικής οικονομικής πρωτοβουλίας προϋποθέτει καταρχήν την ύπαρξή της ως θεσμού. Ενώ δηλαδή στο άρθρο 5 παρ. 1 προέχει η υποκειμενική διάσταση της ελευθερίας επιχειρηματικής δραστηριότητας του καθενός, στο άρθρο 106 προέχει η αντικειμενική ή θεσμική διάσταση, με άλλες λέξεις η προστασία του συστήματος της ελεύθερης οικονομίας ή οικονομίας της αγοράς. Αποκλείεται έτσι από το Σύνταγμα η συνολική κρατικοποίηση της¹⁴ Οικονομίας, κατά το πρότυπο των χωρών του πρώην «υπαρκτού σοσιαλισμού».

Στη θεωρία γίνεται λόγος για «ελευθερία του εμπορίου και της βιομηχανίας» η κατ'εξοχήν έκφραση της οικονομικής ελευθερίας στις καπιταλιστικές κοινωνίες, η οποία «έγκειται στο δικαίωμα να ιδρύει κανείς και να εκμεταλλεύεται, χωρίς εμπόδια διοικητικής ή συντεχνιακής μορφής , επιχειρήσεις ιδιωτικές εμπορικού ή βιομηχανικού χαρακτήρα».

Πέρα από το δικαίωμα ίδρυσης και εκμετάλλευσης ιδιωτικών επιχειρήσεων, η ελευθερία της επιχειρηματικής δραστηριότητας αναλύεται και σε άλλες επιμέρους συνιστώσες. Τέτοια είναι καταρχήν η ελευθερία της διαφήμισης. Η ελεύθερη διαφήμιση αποτελεί ουσιώδες συστατικό στοιχείο της ελεύθερης αγοράς και η συνταγματική κατοχύρωση της ελευθερίας της διαφήμισης ,άμεση απόρροια της αρχής της οικονομικής ελευθερίας.

Εδώ υπάγεται παραπέρα η ελευθερία των κερδοσκοπικών ενώσεων, οι οποίες δεν καλύπτονται από το άρθρο 12 παρ. 1 Συντ. . Είναι πρόδηλο ότι η ανάληψη σοβαρών επιχειρηματικών πρωτοβουλιών, ιδίως υπό τις σημερινές συνθήκες, απαιτεί κατά κανόνα μεγάλη συγκέντρωση κεφαλαίων, που δεν είναι εύκολο να επιτευχθεί από ένα μόνο άτομο. Γιαυτό και η αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος συμμετοχής στην οικονομική ζωή από τον καθένα προϋποθέτει τη δυνατότητα του να συνασπισθεί με άλλους, ώστε από κοινού να αναπτύξουν επιχειρηματική δραστηριότητα. Το κράτος οφείλει αφενός να θεσμοθετήσει τις κατάλληλες προς τούτο εταιρικές μορφές και αφετέρου να απέχει από διοικητικές επεμβάσεις στον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας τους.

Καίρια σημασία έχει ακόμα η ελευθερία του ανταγωνισμού, η οποία αναλύεται σε ελευθερία πρόσβασης στην αγορά, ελευθερία ανταγωνισμού μέσα σ'αυτή και απαγόρευση του αθέμιτου ανταγωνισμού.¹⁵

¹³ Α.Γ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Συνταγματικά Δικαιώματα ,ειδικό μέρος Αθήνα 2005

¹⁴ Κ.Χ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα , Αθήνα – Κομοτηνή 1998

¹⁵ Κ.Χ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ , Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Αθήνα – Κομοτηνή 1998

Στο σύγχρονο , ωστόσο, δίκαιο του ανταγωνισμού , ο «ελεύθερος ανταγωνισμός» αντιμετωπίζεται σαν μία κατάσταση αντικειμενική, η οποία προϋποθέτει πολλαπλότητα ανταγωνιστών, ίσους όρους ανταγωνισμού και την «ουδετερότητα» του κράτους απέναντι στο φαινόμενο του ανταγωνισμού. Για να εξασφαλισθούν επομένως υγιείς συνθήκες ανταγωνισμού, το κράτος παίρνει τα αναγκαία μέτρα ώστε να υπάρχει ισότητα μεταξύ των ανταγωνιστών και αποτελεσματική προστασία από ανταγωνιστικές ενέργειες, οι οποίες μπορεί να οδηγήσουν στην αναίρεση του ίδιου του οικονομικού ανταγωνισμού, ως συστήματος. Η σύγχρονη έννοια του ανταγωνισμού έχει ταυτισθεί πλέον με τη νομική προστασία του ελεύθερου ανταγωνισμού είτε απέναντι σε ιδιωτικές συμφωνίες ή πρακτικές , που περιορίζουν ή νοθεύουν τον ανταγωνισμό, είτε από καταχρηστική εκμετάλλευση δεσπόζουσας ή μονοπωλιακής θέσης στην αγορά, επιχειρήσεων με μεγάλη οικονομική δύναμη, άρθρο 1 και 2 του ν.703/1977 «περί ελέγχου μονοπωλίων και ολιγοπωλίων και προστασίας του ελεύθερου ανταγωνισμού».¹⁶

E. ΜΟΡΦΕΣ ΣΥΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ

Η συναλλακτική εξουσία , είναι εξουσία οικονομικής φύσης και απορρέει από τη σχέση προσώπου προς πράγμα. Εμφανίζεται με διάφορες μορφές – πχ ως εξουσία των μονοπωλίων του εκμισθωτή, του επιχειρηματία κλπ – και περιορίζει με διάφορους τρόπους τα αμυντικά δικαιώματα και στο επίπεδο των σχέσεων μεταξύ επιχειρηματιών και στο επίπεδο των σχέσεων επιχειρηματία – καταναλωτικού κοινού. Η αμυντική ενέργεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων, στον συναλλακτικό χώρο, στρέφεται βασικά κατά της εξουσίας των μονοπωλίων.¹⁷

α) Μονοπώλια

Μονοπώλια είναι η οικονομική οντότητα η οποία έχει συγκεντρώσει την παραγωγή ή και την εμπορία όλου ή σημαντικότερου μέρους των προϊόντων ενός ή και άλλων τομέων της οικονομίας. Εφόσον η κατά τα παραπάνω δραστηριότητα έχει συγκεντρωθεί σε ολιγάριθμες οικονομικές μονάδες, τότε χρησιμοποιείται ο όρος «ολιγοπώλιο». 1) Με την ευρύτερη έννοια του όρου μονοπώλιο αποδίδονται και τα ολιγοπώλια, όπως επίσης και τα μονοψώνια ή ολιγοψώνια, των οποίων χαρακτηριστικό γνώρισμα είναι η αποκλειστικά από μία ή περισσότερες επιχειρήσεις προμήθεια αγαθών. Με την ευρύτερη έννοια του όρου μονοπώλιο, εκφράζεται επίσης όχι μόνο η περίπτωση κατά την οποία η συγκέντρωση της οικονομικής δραστηριότητας έχει περιέλθει σε μία μόνον επιχείρηση, αλλά κάθε μορφής συμφωνία μεταξύ μεγάλων επιχειρήσεων, που έχει ως αποτέλεσμα την δημιουργία μονοπωλιακών επιχειρήσεων, που έχει ως αποτέλεσμα την δημιουργία μονοπωλιακών καταστάσεων στην αγορά. Στις βασικές μορφές μονοπωλιακών ενώσεων ανήκουν τα καρτέλ (cartels), τα τραστ (trusts) και τα κοντσέρν (konzerns). Τα καρτέλ είναι συμφωνίες μεταξύ μεγάλων επιχειρήσεων με τις οποίες

¹⁶ Κ.Χ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα , Αθήνα – Κομοτηνή 2002

¹⁷ Α.Γ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Συνταγματικά Δικαιώματα , ειδικό μέρος , Αθήνα 2005

δεσμεύονται ως προς ορισμένους όρους της γενικότερης παραγωγικής διαδικασίας, πλην όμως διατηρούν την οντότητα αλλά και την αυτοτέλειά τους, ως προς τα ζητήματα εκείνα για τα οποία δεν έχουν δεσμευτεί. Με τα καρτέλ οι μεγάλες επιχειρήσεις συμφωνούν μεταξύ άλλων τις τιμές των εμπορευμάτων, την μεταξύ τους διανομή των αγορών, την ποσότητα της παραγωγής, τους όρους πώλησης και πληρωμής κλπ. Τα καρτέλ έχουν γερμανική προέλευση και διαδόθηκαν ιδιαίτερα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Τα τραστ είναι ενώσεις μεγάλων επιχειρήσεων, οι οποίες χάνουν την αυτοτέλειά τους. Το τραστ αποτελεί πολύ πιο έντονη μορφή συνένωσης και οικονομικής συνεργασίας από ότι το καρτέλ. Το τραστ αναλαμβάνει την διεύθυνση των επιχειρήσεων που συμμετέχουν σ' αυτό. Τα τραστ δημιουργήθηκαν στις ΗΠΑ όπου είχαν ιδιαίτερη διάδοση. Το κοντσέρν αποτελεί αλυσίδα τυπικά ανεξάρτητων σε διάφορους τομείς της οικονομίας, οι οποίες ελέγχονται από έναν ή από μικρή ομάδα ιδιοκτητών. 2) Τα μονοπώλια διακρίνονται σε πραγματικά και νομικά. Πραγματικά είναι τα μονοπώλια που δημιουργούνται με την επικράτησή τους στην γενικότερη οικονομική διαδικασία. Νομικά είναι τα μονοπώλια που καθιερώνονται από τον νόμο. Επίσης τα μονοπώλια διακρίνονται σε κρατικά εφόσον ανήκουν στο κράτος και ιδιωτικά.

Η λειτουργία του οικονομικού ανταγωνισμού οδηγεί στη συσσώρευση κεφαλαίου και στην δημιουργία μονοπωλίων. Η εξέλιξη της ελεύθερης οικονομίας έχει ως αποτέλεσμα την δημιουργία μεγάλων επιχειρήσεων στις οποίες συγκεντρώνεται σημαντικό ποσοστό της παραγωγής του τομέα τους και στο οποίο απασχολείται σημαντικό τμήμα του παραγωγικού εργατικού δυναμικού. Οι μεγάλες επιχειρήσεις αποκτούν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στην παραγωγική και εμπορική διαδικασία, που τους εξασφαλίζει προνομιακή θέση στην αγορά. Η λειτουργία του ελεύθερου οικονομικού ανταγωνισμού ανάμεσα στις μεγάλες μονοπωλιακές επιχειρήσεις και στις (σε σύγκριση με αυτές) μικρομεσαίες επιχειρήσεις δεν είναι πλέον δυνατή. Είναι φανερό ότι η λειτουργία μονοπωλίων δεν οδηγεί απλά στη νόθευση, αλλά στην εξαφάνιση του συστήματος του ελεύθερου οικονομικού ανταγωνισμού. Οι μονοπωλιακές επιχειρήσεις έχουν, ως προς τις μεταξύ τους σχέσεις δύο βασικές επιλογές. Μπορούν είτε να συνεχίσουν τον οικονομικό ανταγωνισμό μέχρι την οικονομική εξόντωση του αντιπάλου, είτε να κλείσουν μεταξύ τους συμφωνίες και να υπαγορεύσουν στην αγορά τις τιμές που επιθυμούν. Ο μικρός αριθμός των μεγάλων επιχειρήσεων διευκολύνει την διαδικασία σύναψης¹⁸

συμφωνιών με τις οποίες άλλωστε αποφεύγονται τα τεράστια έξοδα του ανταγωνισμού. Η προνομιακή θέση των μονοπωλίων τους επιτρέπει τον καθορισμό ιδιαίτερα ευνοϊκών τιμών. Οι τιμές πλέον δεν καθορίζονται μέσα από την διαδικασία της προσφοράς και της ζήτησης, αλλά αποκλειστικά από την θέληση των μονοπωλίων. Η διαδικασία αυτή οδηγεί στον πολλαπλασιασμό των κερδών μόνο με την αύξηση των τιμών, χωρίς δηλαδή αντίστοιχη αύξηση της παραγωγής και έχει ιδιαίτερα δυσμενείς συνέπειες για το ευρύτερο καταναλωτικό κοινό, το οποίο υποχρεώνεται να καταβάλλει πολλαπλάσια αξία για την προμήθεια των ίδιων εμπορευμάτων. Η δημιουργία μονοπωλίων έχει ως αποτέλεσμα τη δυσπραγία και τελικά το κλείσιμο των μικρομεσαίων επιχειρήσεων και των μικρών παραγωγών. Στο παραπάνω οικονομικοπραγματικό πλαίσιο εκδηλώθηκε η επέμβαση, όχι μόνο του κοινού αλλά και του συντακτικού νομοθέτη, προκειμένου να προστατευθεί το

¹⁸ Α.Γ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Συνταγματικά Δικαιώματα, ειδικό μέρος, Αθήνα 2005

σύστημα του ελεύθερου οικονομικού ανταγωνισμού. Κατά το άρθρο 106 απαγορεύεται η παρακώλυση, ο περιορισμός ή η νόθευση του ανταγωνισμού. Η με την ευρύτερη έννοια παρακώλυση του ελεύθερου ανταγωνισμού μπορεί να είναι είτε αποτέλεσμα σύμπραξης περισσότερων επιχειρήσεων ή αποτέλεσμα μονομερούς επιβολής μιας επιχείρησης πραγματοποιούμενης και καταχρηστική εκμετάλλευση της δεσπόζουσας θέσης που κατέχει στην αγορά. Ο κοινός νομοθέτης προβλέπει και απαγορεύει και τις δύο κατηγορίες περιπτώσεων. Στις χαρακτηριστικές περιπτώσεις παρακώλυσης του ανταγωνισμού ανήκουν ενδεικτικά, ο καθορισμός των τιμών, ο έλεγχος παραγωγής ή διάθεσης αγαθών, ο έλεγχος τεχνολογικής ανάπτυξης ή επενδύσεων, η κατανομή αγορών, η εφαρμογή άνισων όρων, οι πρόσθετε παροχές.

Κατά την ισχύουσα νομοθετική ρύθμιση είναι δυνατή και η ύπαρξη έγκυρων μονοπωλιακών συμπράξεων. Το ισχύον νομοθετικό σύστημα προστασίας του ανταγωνισμού έχει σχετικό χαρακτήρα. Ο νόμος ενώ θέτει ως γενική αρχή την απαγόρευση των μονοπωλιακών συμπράξεων, και απαγγέλλει την ακυρότητά τους, εντούτοις κατ'εξάίρεση τις θεωρεί έγκυρες εφόσον 1) συντρέχουν οι ουσιαστικές προϋποθέσεις κατά το άρθρο 1 παρ. 3, 2) έχει μεσολαβήσει γνωστοποίηση της μονοπωλιακής σύμπραξης και 3) έκδοση απόφασης του αρμόδιου οργάνου.

Οι ουσιαστικές προϋποθέσεις για την κρίση των μονοπωλιακών συμπράξεων ως εγκύρων πρέπει να συντρέχουν αθροιστικά 1) Η πρώτη προϋπόθεση αφορά τους καταναλωτές και γενικότερα την οικονομική πρόοδο. Για να θεωρηθεί έγκυρη η μονοπωλιακή σύμπραξη θα πρέπει να κριθεί ότι συμβάλει στην βελτίωση της παραγωγής ή της διανομής των προϊόντων ή στην πρόωθηση της τεχνικής ή οικονομικής πρόοδου. Πρόκειται για προϋπόθεση γενικού περιεχομένου που απαρτίζεται από αλληπάλλληλες αξιολογικές έννοιες. Πάντως δεν αρκεί μόνο η κατά τα παραπάνω συμβολή αλλ' απαιτείται επίσης να αποδεικνύεται εύλογη συμμετοχή των καταναλωτών στην ωφέλεια που προκύπτει από την μονοπωλιακή σύμπραξη. 2) Η δεύτερη ουσιαστική προϋπόθεση αναφέρεται στις συμπράττουσες επιχειρήσεις. Για να κριθεί έγκυρη η μονοπωλιακή σύμπραξη θα πρέπει να μην επιβάλλονται στις συμπράττουσες επιχειρήσεις περιορισμοί, πέραν εκείνων που είναι απόλυτα αναγκαίοι για την πραγματοποίηση των σκοπών που αναφέρονται στην πρώτη προϋπόθεση. Πάντως η αρμόδια αρχή μπορεί με την απόφαση της να κρίνει έγκυρη την υπόλοιπη σύμπραξη. 3) Σύμφωνα με την Τρίτη προϋπόθεση για σύμπραξη έγκυρη, θα πρέπει να μην παρέχει στις συμπράττουσες επιχειρήσεις τη δυνατότητα κατάργησης του ανταγωνισμού σε σημαντικό τμήμα της οικείας αγοράς.¹⁹

B)Εξουσία επιχειρηματία

Η εξουσία του επιχειρηματία, ως εξουσία καθορισμού των τιμών, όπως επίσης και ως εξουσία διάθεσης του πράγματος, έχει σε σημαντικό βαθμό περιοριστεί από τις διατάξεις του αγορανομικού δικαίου. Η εξουσία του επιχειρηματία, είναι εξουσία οικονομικής φύσης και βασίζεται στη σχέση προσώπου προς πράγμα ή προς επιτελούμενο έργο. Η εξουσία αυτή δεσμεύεται από τα θεμελιώδη δικαιώματα. Ο επιχειρηματίας δεν είναι ελεύθερος να κάνει διακρίσεις με βάση κριτήρια, που είναι

¹⁹ Α.Γ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Συνταγματικά δικαιώματα, ειδικό μέρος Αθήνα 2005

αντίθετα προς το Σύνταγμα. Η εξουσία του επιχειρηματία εμφανίζεται είτε στις σχέσεις μεταξύ επιχειρηματιών, κυρίως – αλλά όχι μόνο – ως εκμεταλλευτική δύναμη είτε στις σχέσεις επιχειρηματία κοινού (καταναλωτικές σχέσεις) με την ίδια μορφή ή μετατρεπόμενη σε πολιτική εξουσία, σε εξουσία άσκησης φυλετικής πολιτικής κλπ.

Δεν δικαιούται ο έμπορος λιανικής πώλησης τροφίμων, να αρνηθεί την πώληση τροφίμων σε πελάτη , εξαιτίας του φύλου ή της εθνικότητας; Κλπ. Η συμπεριφορά αυτή προσβάλλει το αμυντικό δικαίωμα της συμμετοχής στην οικονομική ζωή (συντ. 1975, άρθ. 5 παρ. 1). Δεν προσκρούει στο Σύνταγμα η παρεμπόδιση της εισόδου στο κατάστημα καταναλωτικού συνεταιρισμού προσώπων , τα οποία δεν είναι μέλη του συνεταιρισμού. Η ιδιότητα του μέλους του συνεταιρισμού αποτελεί βασικό στοιχείο της συγκεκριμένης διαπροσωπικής σχέσης και προϋπόθεση για την ύπαρξη και λειτουργία του συνεταιρισμού. Είναι επομένως απαραίτητη η θεσμική προσαρμογή του δικαιώματος συμμετοχής στην οικονομική ζωή , στο πλαίσιο του συγκεκριμένου θεσμού, του θεσμού του καταναλωτικού συνεταιρισμού. Η εφαρμογή του συνταγματικού δικαιώματος της συμμετοχής στην οικονομική ζωή, με εκείνες που παρέχει η ήδη υπάρχουσα νομοθεσία για τον αθέμιτο ανταγωνισμό, που απαγορεύει κάθε υπάρχουσα νομοθεσία για τον αθέμιτο ανταγωνισμό, που απαγορεύει κάθε πράξη, που επιχειρείται προς τον σκοπό ανταγωνισμού και είναι αντίθετη προς τα χρηστά ήθη. Το δικαίωμα ανάπτυξης επιχειρηματικής δραστηριότητας στην προς τους ιδιώτες κατεύθυνση του, στρέφεται και κατά των ιδιωτικών συμφωνιών , οι οποίες περιορίζουν ή και καταργούν την εφαρμογή του σε συγκεκριμένο τομέα οικονομικής δραστηριότητας. Έτσι πχ συμβάσεις αποκλειστικών αντιπροσωπειών δεν είναι δεσμευτικές για τους άλλους επιχειρηματίες, καθόσον ιδιωτικές συμφωνίες δεν μπορεί να καταργούν το συνταγματικό δικαίωμα ανάπτυξης της επιχειρηματικής δραστηριότητας.

Γ) Εξουσία εκμισθωτή

Η εξουσία του εκμισθωτή είναι εξουσία οικονομικής φύσης και βασίζεται στην εξουσία του προσώπου, πάνω σε συγκεκριμένο πράγμα, στην ιδιοκτησία του πράγματος. Η εξουσία καθορισμού της τιμής του μισθίου, του μισθώματος ,έχει, στη σύγχρονη εποχή, περιοριστεί τόσο στη χώρα μας, όσο και σε άλλες χώρες , με την επιβολή αγορανομικού ελέγχου στα ακίνητα, τα χρησιμοποιούμενα για επαγγελματική στέγη ή κατοικία. Η εξουσία του ιδιοκτήτη, πάνω στο ακίνητο μεταβάλλεται, σε πολλές περιπτώσεις , σε εξουσία προσώπου, πάνω στο πρόσωπο. Οι περιπτώσεις είναι λίγες. Η εξουσία του εκμισθωτή εμφανίζεται κυρίως ως εξουσία ex contractu. Σε πολλές περιπτώσεις οι παρεχόμενες λύσεις , με την εφαρμογή γενικών ρητρών της καλής πίστης και των συναλλακτικών ηθών , δε διαφέρουν από εκείνες που παρέχονται με την άμεση χρήση των θεμελιωδών²⁰ δικαιωμάτων. Απαραίτητη όμως είναι πάντοτε η ταυτόχρονη χρήση των διατάξεων του Συντάγματος και εκείνων του κοινού δικαίου.²¹

²⁰ Α.Χ.ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Σύνταγματικά Δικαιώματα, ειδικό μέρος, Αθήνα 2005

²¹ Α.Χ.ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Σύνταγματικά δικαιώματα, ειδικό μέρος , Αθήνα 2005

ΣΤ. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΩΝ ΣΥΜΒΑΣΕΩΝ

Από την οικονομική ελευθερία που κατοχυρώνει το άρθρο 5 παρ. 1 απορρέει η ελευθερία των συμβάσεων. Αυτή την άποψη ακολουθεί και η νομολογία.

Ο άνθρωπος είναι ελεύθερος έναντι των συνανθρώπων του μόνο εφόσον αυτοί δεν μπορούν να τον δεσμεύσουν χωρίς την συγκατάθεσή του. Τη συγκατάθεση αυτή μπορεί να τη δώσει σε μονομερή δικαιοπραξία, συνήθως όμως στο πλαίσιο μιας σύμβασης. Ο άνθρωπος είναι ελεύθερος εφόσον και στο μέτρο που η σύναψη και το περιεχόμενο της δικαιοπραξίας και ιδιαίτερα της σύμβασης εξαρτάται από την ελεύθερη βούλησή του. Έτσι η ελευθερία του ανθρώπου συνεπάγεται λογικά τη δικαιοπρακτική ελευθερία και μάλιστα την ελευθερία των συμβάσεων.

Στο ίδιο συμπέρασμα φτάνουμε και όταν προσεγγίσουμε το ζήτημα από την κοινωνική σκοπιά: Μια κοινωνία μπορεί να λειτουργήσει μόνο με τη συνεργασία και τον αλληλοπεριορισμό των κοινωνιών. Αυτό σημαίνει, ότι οι υποσχέσεις που δίνουν και οι συμφωνίες που συνάπτουν μεταξύ τους οι κοινωνοί είναι κατ'αρχήν δεσμευτικές γι'αυτούς (*pacta sunt servanda*). Η αρχή όμως αυτής της δεσμευτικότητας των συμβάσεων θα οδηγούσε στην καθυπόταξη των εκάστοτε ασθενέστερων από τους ισχυρότερους, αν δεν αντισταθμιζόταν με την αρχή της ελευθερίας των συμβάσεων. Για τον ίδιο λόγο, την προστασία δηλαδή των ασθενέστερων, αλλά και του γενικού συμφέροντος η ελευθερία των συμβάσεων υπόκειται, σε ορισμένους περιορισμούς.

Η ελευθερία των συμβάσεων είναι το σπουδαιότερο τμήμα της ιδιωτικής αυτονομίας, της νομικής δηλαδή αυτοδιαθέσεως του ιδιώτη.

Η κατοχύρωση της ιδιωτικής αυτονομίας σημαίνει την εγγύηση ενός βιοτικού χώρου τον οποίο ο ιδιώτης είναι κατ'αρχήν ελεύθερος να ορίζει σύμφωνα με τη βούλησή του και τις συμφωνίες με άλλους ιδιώτες.

Η ανωτέρω θεωρητική θεμελίωση της ιδιωτικής αυτονομίας γενικότερα και της ελευθερίας των συμβάσεων ειδικότερα ήταν αναγκαία για να αποδείξει την κεντρική σημασία που έχει η ελευθερία αυτή σε οποιοδήποτε κράτος που σέβεται την ελευθερία εν γένει. Είναι βέβαια αλήθεια, ότι η ελευθερία των συμβάσεων και γενικότερα η ιδιωτική αυτονομία υπόκειται σε πολλαπλούς περιορισμούς και σε ευρύ κρατικό παρεμβατισμό. Το Σύνταγμα (άρθρο 106 παρ.1) επιτρέπει τον κρατικό παρεμβατισμό (συντονισμό), αλλά όχι την κρατική διεύθυνση της οικονομίας. Γι'αυτό η ιδιωτική αυτονομία υπάρχει παντού όπου δεν περιορίζεται ρητώς από τον σύμφωνο με το Σύνταγμα νόμο και αποτελεί επομένως, και για ερμηνευτικούς σκοπούς, τον κανόνα.

Η ελευθερία των συμβάσεων περιλαμβάνει την ελευθερία:

- αν κατ'αρχήν θα συναφθεί ή θα καταγγελθεί μια σύμβαση (ελευθερία συνάψεως και καταγγελίας της σύμβασης).
- με ποιον θα συναφθεί (ελευθερία επιλογής του αντισυμβαλλομένου).
- τι περιεχόμενο θα έχει (καθορισμός του τιμήματος, τρόπου, χρόνου και τόπου παροχής, καταγγελίας κ.ο.κ. : ελευθερία διαμορφώσεως της σύμβασης).²²

Μέσα στα όρια που προβλέπει το άρθρο 5 παρ. 1 έκαστος δικαιούται να αρνηθεί να συνάψει μια σύμβαση, γενικά ή με ορισμένο αντισυμβαλλόμενο ή με

²² Π.Δ. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, Σύνταγματικό Δίκαιο, ατομικά δικαιώματα Β, Αθήνα – Κομοτηνή 2005

ορισμένο περιεχόμενο. Η ιδιωτική βούληση δεν μπορεί πάντως να αποκλείσει την εφαρμογή κανόνων δημόσιας τάξεως (άρθρο 3 ΑΚ). Παρεκκλίσεις από την ελευθερία συμβάσεων παρουσιάζονται κυρίως στις περιπτώσεις των φυσικών ή νομικών μονοπωλίων και στο εργατικό και κοινωνικό ασφαλιστικό δίκαιο.

Με την ελευθερία των συμβάσεων δεν συμβιβάζεται κατ'αρχήν μεταγενέστερη επέμβαση του νομοθέτη εις βάρος ενός των συμβαλλομένων, εκτός όπου πρόκειται περί καταχρήσεως του εκ συμβάσεως δικαιώματος ή ασκήσεως της συμβατικής ελευθερίας εις βάρος της ελευθερίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ή επί βλάβη της εθνικής οικονομίας. Στις περιπτώσεις αυτές πρόκειται για όρια που θέτει το ίδιο το Σύνταγμα.

Ειδικά στις περιπτώσεις συμβάσεων μεταξύ ιδιωτών και διοικήσεως ρόλο παίζει και η αρχή της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης του ιδιώτη. Η εμπιστοσύνη του ιδιώτη στην πλήρη αποχή του νομοθέτη από οποιαδήποτε επέμβαση, υπό οποιεσδήποτε συνθήκες, σε υφιστάμενες συμβάσεις δεν είναι δικαιολογημένη.

Αντιθέτως, είναι δικαιολογημένη και άρα άξια προστασίας η εμπιστοσύνη του ιδιώτη στον σεβασμό υφιστάμενης συμβάσεως εκ μέρους του νομοθέτη, όταν ο ιδιώτης παρακινήθηκε στη σύναψη της συμβάσεως από ειδικά κίνητρα που δημιούργησε γι'αυτό τον σκοπό το κράτος, το οποίο και ενέκρινε τη συγκεκριμένη σύμβαση. Στην περίπτωση αυτή υπάρχει εκ των πραγμάτων μια ειδική σχέση παροχής και αντιπαροχής μεταξύ κράτους και ιδιώτη, και η εμπιστοσύνη του τελευταίου, ότι το κράτος θα τηρήσει την υπόσχεσή του (τα«κίνητρα») πρέπει να θεωρηθεί ως δικαιολογημένη και άξια προστασίας. Η δικαιολογημένη εμπιστοσύνη του ιδιώτη στη μη επέμβαση του νομοθέτη εις βάρος υφισταμένων συμβάσεων δεν αρκεί όμως για να αποκλείσει την επέμβαση, αν αυτή επιβάλλεται από ειδικό, επιτακτικό και υπερέχον δημόσιο συμφέρον, πχ την προστασία της δημόσιας υγείας. Αυτή είναι και η άποψη της νομολογίας.

Συμβατική ελευθερία απολαμβάνει και ο αντισυμβαλλόμενος της διοικήσεως στις διοικητικές συμβάσεις, τις οποίες συνάπτει η διοίκηση προτιμώντας στη συγκεκριμένη περίπτωση τη διμερή συμφωνία από τη μονομερή διοικητική πράξη. Οι διοικητικές συμβάσεις είναι πρώτα από όλα συμβάσεις, επομένως η σύναψη, διαμόρφωση και καταγγελία τους προϋποθέτει κατ'αρχήν τη σύμπτωση των βουλήσεων και των δύο συμβαλλομένων.

Σε μια διοικητική σύμβαση παίζει όμως εξαρχής και εν γνώσει του ιδιώτη συμβαλλομένου ιδιαίτερο ρόλο το δημόσιο συμφέρον. Το δημόσιο αυτό συμφέρον επιτρέπει κυρίως υπό προϋποθέσεις που αναπτύσσονται στο πλαίσιο του διοικητικού δικαίου, τη μονομερή εκ μέρους της διοικήσεως αναθεώρηση και λύση της διοικητικής συμβάσεως. Κατ'αρχήν δεν παραβιάζεται επομένως στην περίπτωση αυτή η συμβατική και γενικότερα η οικονομική ελευθερία. Η μονομερής όμως επέμβαση του κράτους με δυσμενείς συνέπειες για τον ιδιώτη αντισυμβαλλόμενο συνεπάγεται κατ'αρχήν υποχρέωση αποζημιώσεως.

Η ιδιωτική αυτονομία και μάλιστα η ελευθερία των συμβάσεων δεν αποτελούν μόνο ατομικό δικαίωμα, αλλά και συνταγματικά κατοχυρωμένο θεμελιώδη για την οργάνωση και λειτουργία της οικονομίας θεσμό. Η θεσμική αυτή εγγύηση απορρέει από τη διάταξη του άρθρου 106 παρ. 2²³

²³ Π.Δ. ΔΑΓΤΟΛΟΥ, Συνταγματικό Δίκαιο, ατομικά δικαιώματα Β', Αθήνα – Κομοτηνή 2005

που κατοχυρώνει σιωπηρά την ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία υπό τρεις ρητά καθοριζόμενους περιορισμούς.

Όπως όλα τα ατομικά δικαιώματα, έτσι και η ελευθερία των συμβάσεων σταματά εκεί που αρχίζει η απαγορευμένη από το Σύνταγμα (άρθρο 25 παρ.) κατάχρησή της. Τέτοια κατάχρηση αποτελεί η αδικαιολόγητη άρνηση παροχής ή η παροχή υπό αδικαιολόγητα επαχθείς όρους ζωτικής σημασίας αγαθών ή υπηρεσιών από τον μονοπωλιακό ή δεσπόζοντα στην αγορά προμηθευτή τους .

Επειδή η καταχρηστική άσκηση της ελευθερίας συμβάσεων δεν προστατεύεται (αλλά αντιθέτως απαγορεύεται) από το Σύνταγμα, η νομοθετική απαγόρευση και ο ποινικός κολασμός της αδικαιολόγητης αρνήσεως πωλήσεως εμπορευμάτων και υπηρεσιών που εξυπηρετούν βιοτικές ανάγκες από το άρθρο 31 του Αγορανομικού Κώδικα δεν αντίκειται κατ'αρχήν στο Σύνταγμα. Αυτό ισχύει όμως μόνον όταν πρόκειται για αγαθά και υπηρεσίες ζωτικής σημασίας για το σύνολο.

Δεν αντίκειται στο Σύνταγμα επίσης η νομοθετική θεμελίωση υποχρεώσεως του μονοπωλιακού προμηθευτή ή αξιώσεως του καταναλωτή περί παροχής ζωτικών αγαθών ή υπηρεσιών. Νόμος μπορεί επίσης να προβλέψει την υποχρέωση ελεύθερων επαγγελματιών που παρέχουν κοινωνικά ιδιαίτερα σημαντικές υπηρεσίες (π.χ. ιατρούς ή δικηγόρους) να προβαίνουν στην παροχή των υπηρεσιών αυτών κατ'αρχήν σε οποιονδήποτε.

Προβληματικό είναι μόνο το ζήτημα, εάν και σε ποιο βαθμό μπορεί να στηριχθεί απευθείας στο Σύνταγμα αξίωση συνάψεως συμβάσεως – η οποία κατ'αρχήν είναι ασυμβίβαστη με την ελευθερία των συμβάσεων. Μια τέτοια αξίωση μπορεί να θεμελιωθεί στη θεσμική εγγύηση της ιδιωτικής οικονομικής πρωτοβουλίας, αν συντρέχουν σωρευτικά οι εξής προϋποθέσεις :

- να πρόκειται για παροχή αγαθών ή υπηρεσιών ζωτικής σημασίας για το σύνολο.
- να εξαρτάται η παροχή αυτή από αντισυμβαλλόμενο, που αποτελεί (ιδιωτικό ή κρατικό) μονοπώλιο ή κατέχει δεσπόζουσα θέση στην αγορά.
- να μην είναι στη συγκεκριμένη περίπτωση δικαιολογημένη ή άρνηση παροχής αγαθών ή υπηρεσιών.

Z. ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Στα δικαιώματα των άλλων στο πλαίσιο της οικονομικής ελευθερίας ανήκει πρώτον το δικαίωμα και αυτών να μετέχουν στην οικονομική ζωή της χώρας. Η άσκηση της οικονομικής ελευθερίας από έναν άτομο δεν επιτρέπεται επομένως να παρεμποδίζει την άσκηση της ίδιας ελευθερίας από ένα άλλο άτομο. Γι'αυτό τον λόγο η καταχρηστική εκμετάλλευση της δεσπόζουσας θέσεως στην αγορά ή η άσκηση αθέμιτου ανταγωνισμού συγκροτεί «προσβολή των δικαιωμάτων των άλλων» και δεν υπάγεται στην ελεύθερη συμμετοχή στην οικονομική ζωή της χώρας.

« Δικαιώματα των άλλων» είναι όμως και όλα τα άλλα ατομικά δικαιώματα, ιδίως μάλιστα η ελευθερία και η ανθρώπινη αξιοπρέπεια (βλ. άρθρο 106 παρ.2). Είναι επίσης και ιδιωτικά δικαιώματα, είτε προκύπτουν από τον νόμο είτε από

σύμβαση, αρκεί να μη θεσπίζονται ειδικώς για να ματαιώσουν ή περικόψουν την οικονομική ελευθερία ενός συγκεκριμένου προσώπου.²⁴

Η οικονομική ελευθερία περιορίζεται πάντως μόνο από δικαιώματα και όχι από απλά συμφέροντα των άλλων που δεν προστατεύονται ειδικώς από το δίκαιο.

«Δικαιώματα των άλλων» είναι και τα δικαιώματα των καταναλωτών, που ο νομοθέτης μπορεί να προστατεύει τόσο ουσιαστικά όσο και δικονομικά. Ο καταναλωτής μπορεί και πρέπει να προστατεύεται τόσο από την εξαπάτηση του παραγωγού αγαθών ή υπηρεσιών με ψευδείς ή παραπλανητικές διαφημίσεις ή απόκρυψη της πλήρους εκτάσεως των επιβαρύνσεων των καταναλωτών, όσο και από ανεπιεικείς «γενικούς όρους συναλλαγών», όσο επικίνδυνα ή ελαττωματικά προϊόντα, από εκμετάλλευση μιας εποχής κρίσεως με άσκηση υπερβολικής κερδοσκοπίας κ.ο.κ. . Η ελευθερία του ατόμου συνεπάγεται εξ ορισμού και την κατ'αρχήν ανάληψη της ευθύνης για τις αποφάσεις και πράξεις του.

Το «σύνταγμα», το οποίο δεν επιτρέπεται κατά το άρθρο 5 παρ. 1 να παραβιάζει την οικονομική ελευθερία, είναι το τυπικό σύνταγμα. Η οικονομική ελευθερία περιορίζεται όχι μόνο από τις διατάξεις των άρθρων 106 παρ. 1 και 17 παρ. 1 που αναφέρονται στην ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία και στην κρατική προστασία της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, αλλά και από όλες τις άλλες συνταγματικές διατάξεις (όπως εκείνες του άρθρου 24 για την προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος), μέσα πάντως στα όρια της αρχής της αναλογικότητας.

Η οικονομική ελευθερία δεν επιτρέπεται να παραβιάζει τα «χρηστά ήθη». Ο περιορισμός αυτός αποτελεί στην πραγματικότητα επιφύλαξη του νόμου με την έννοια ότι τα χρηστά ήθη καθορίζονται από τους εκάστοτε ισχύοντες (ποινικούς προπάντων, αλλά όχι μόνο) νόμους, μέσα όμως στα όρια του Συντάγματος. Δραστηριότητες που απαγορεύονται άμεσα ή έμμεσα από το Σύνταγμα και ρητώς από τους νόμους (γιατί π.χ. προσβάλλουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, ελευθερία ή υγεία, όπως το δουλεμπόριο, η σωματεμπορία ή η εμπορία ναρκωτικών) αποτελούν περιορισμούς της οικονομικής κυρίως ελευθερίας.

Ειδικά στην οικονομική πρωτοβουλία αναφέρονται οι περιορισμοί του άρθρου 106 παρ. 2, κατά το οποίο «η ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία δεν επιτρέπεται να αναπτύσσει εις βάρος της ελευθερίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ή επί βλάβη της εθνικής οικονομίας».

Οι περιορισμοί αυτοί αφορούν την προστασία τριών εξαιρετικά πολύτιμων έννομων αγαθών. Υπό τον όρο «ελευθερία» δεν νοείται μόνο η φυσική ελευθερία (η «προσωπική ελευθερία») του άρθρου 5 παρ. 3), αλλά όλες οι ατομικές ελευθερίες τις οποίες κατοχυρώνει το Σύνταγμα και οι συνάδοντες με αυτό νόμοι. Ο περιορισμός αυτός περιέχεται δηλαδή ήδη στον περιορισμό των δικαιωμάτων των άλλων και του Συντάγματος που προβλέπει το άρθρο 5 παρ. 1.

Η ελευθερία του ανθρώπου περιορίζει επομένως την οικονομική ελευθερία και προπάντων την ελευθερία των συμβάσεων. Έτσι δεν μπορεί ο άνθρωπος να πωλήσει ή οπωσδήποτε να παραχωρήσει την ελευθερία του στο σύνολό της ή στον απαραβίαστο πυρήνα της. Δεν μπορεί να παραιτηθεί γενικά από μία ή περισσότερες ατομικές ελευθερίες που κατοχυρώνει το Σύνταγμα. Μια τέτοια παραίτηση θα ήταν νομικά ανίσχυρη, ανεξάρτητα από τις συνθήκες υπό τις οποίες έγινε.²⁵

²⁴ Π.Δ. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, Συνταγματικό Δίκαιο, ατομικά δικαιώματα Β'. Αθήνα – Κομοτηνή 2005

²⁵ Π.Δ. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, Συνταγματικό Δίκαιο, ατομικά δικαιώματα, Αθήνα – Κομοτηνή 2005

Φραγμό στην ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία θέτει κατά το άρθρο 106 παρ. 2 και η ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Το ισχύον Σύνταγμα διακηρύσσει και προστατεύει για πρώτη φορά ρητώς την αξία του ανθρώπου και την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Και αυτός επομένως ο περιορισμός περιλαμβάνεται ήδη στο άρθρο 5 παρ. 1.

Ενώ όμως η παραίτηση από μια ή περισσότερες από τις ατομικές ελευθερίες δεν επιτρέπεται μόνο στις περιπτώσεις που προσβάλλει τον απαραβίαστο πυρήνα τους ή είναι γενική, η παραίτηση από το δικαίωμα της αξιοπρέπειας του ανθρώπου είναι πάντοτε αντισυνταγματική, έστω και αν γίνεται για μια συγκεκριμένη φορά, και ανεξάρτητα από τις συνθήκες υπό τις οποίες γίνεται. Ούτε η ελευθερία της ιδιωτικής οικονομικής πρωτοβουλίας ούτε η ελευθερία των συμβάσεων μπορούν να αντιταχθούν στο ανίσχυρο αυτό.

Στην αξιοπρέπεια του ανθρώπου αντίκειται και η απαγόρευση της προσωπικής κρατήσεως για μόνο τον λόγο της αδυναμίας εκπληρώσεως μιας συμβατικής υποχρεώσεως. Αντιθέτως η χώρα μας διατηρεί την προσωπική κράτηση και για οφειλές εκ συμβάσεως. Η ρύθμιση αυτή όμως είναι αντισυνταγματική. Το Σύνταγμα προβλέπει για πρώτη φορά και την «απόλυτη προστασία» της ελευθερίας που μαζί με τη ζωή και την τιμή απαρτίζει το τρίπτυχο των υπέρτατων αξιών του ανθρώπου. Ασυμβίβαστη με το Σύνταγμα είναι προπάντων η προσωπική κράτηση οφειλέτη που, αντικειμενικά, δεν είναι σε θέση να εξοφλήσει την οφειλή του.

Νέος έναντι των περιορισμών του άρθρου 5 παρ. 1 είναι ο περιορισμός της εθνικής οικονομίας, την οποία κατά το άρθρο 106 παρ. 2 δεν πρέπει να βλάπτει η ανάπτυξη της ιδιωτικής οικονομικής πρωτοβουλίας.

Η οικονομική ελευθερία δεν περιορίζεται μεν από τα απλά οικονομικά συμφέροντα των άλλων, αλλά δεν μπορεί να αναπτύσσεται εις βάρος της εθνικής οικονομίας. Δεν αρκεί δηλαδή το συμφέρον ενός μόνο ατόμου, επιχειρήσεως ή συνδικαλιστικής οργανώσεως, ούτε, κατ'αρχήν, ενός μόνο κλάδου της οικονομίας ή μιας τοπικής οικονομίας. Πότε πάντως τίγεται η εθνική οικονομία ορίζει η Βουλή και η Κυβέρνηση. Η απόφασή τους μόνο σε ακραίες περιπτώσεις υπόκειται σε δικαστικό έλεγχο.

Η νομολογία αρκείται συχνά στην επίκληση του δημόσιου συμφέροντος για να χαρακτηρίσει ως συνταγματικό ένα περιορισμό της οικονομικής ελευθερίας. Μια τέτοια γενική και αόριστη επίκληση του δημόσιου συμφέροντος το θέτει υπεράνω του Συντάγματος και αποδυναμώνει τα ατομικά δικαιώματα.

Μια αληθινή ελευθερία των συμβάσεων προϋποθέτει σε μεγαλύτερο βαθμό από τα περισσότερα άλλα ατομικά δικαιώματα μια οικονομική ισότητα ή τουλάχιστον ομοιότητα, που στην πραγματικότητα δεν υπάρχει. Αντιθέτως υπάρχουν συχνά οικονομικώς ασθενείς καταναλωτές από την μια πλευρά και οικονομικώς ισχυροί ή και μονοπωλιακοί προμηθευτές από την άλλη (ή αντιστρόφως). Το ζήτημα γίνεται κρίσιμο στην περίπτωση των αγαθών ή υπηρεσιών ζωτικής σημασίας για το σύνολο, που ποικίλλουν κατά τρόπο, χρόνο και βαθμό αναπτύξεως. Η διαρκής, επαρκής και υπό εύλογους όρους (προπάντων με προσिति τιμή) παροχή των αγαθών και υπηρεσιών αυτών δεν μπορεί να εξαρτάται πλήρως από τη θέληση και το συμφέρον του εκάστοτε προμηθευτή, προπάντων όταν αυτός κυριαρχεί ή μάλιστα μονοπωλεί την αγορά.²⁶

²⁶ ΠΑ. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά δικαιώματα Β'. Αθήνα – Κομοτηνή 2005

H. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

I. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΗ ΣΕ ΜΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Οι σύγχρονες δημοκρατικές κοινωνίες συγκροτούνται και οργανώνονται σε δύο θεμελιώδεις βάσεις: ως κεντρική αξία με απόλυτη προτεραιότητα έναντι των άλλων αξιών θεωρείται η ελευθερία, ενώ βασική οργανωτική τους αρχή είναι η ιδέα της λαϊκής κυριαρχίας.

1.Ελευθερία και λαϊκή κυριαρχία

Η ελευθερία προσεγγίζεται δύσκολα εννοιολογικά : αρνητικά σημαίνει την ουσιαστική ανυπαρξία εξωτερικών (φυσικών ή κοινωνικών), καταναγκασμών, θετικά κατευθύνεται προς ένα ευρύ (η διευρυνόμενο) χώρο επιλογών δράσης. Η ελευθερία ως κεντρική δημοκρατική αξία είναι κοινωνική ελευθερία, δηλ. έχει εγγενή όρια που επιβάλλει η παρουσία των άλλων κοινωνικών μελών. Απόλυτη, εξωκοινωνική, ελευθερία είναι ουτοπική: προσανατολισμός σε μία τέτοια έννοια ελευθερίας δεν αντέχει σε ορθολογική κριτική. Ένα σημαντικό πόρισμα σύγχρονων μεθοδολογικών αναζητήσεων στο χώρο των αξιών και των σκοπών είναι η θέση ότι το δέον προϋποθέτει δύνασθαι. Συνεπώς η υποθετική ελευθερία του Ροβινσώνα δεν μπορεί να αποτελέσει λειτουργικά πρότυπο οργάνωσης μίας κοινωνικής ομάδας.

Ελευθερία κυρίως σημαίνει : αναγνώριση ατομικής αυτονομίας και σεβασμού των ατομικών επιλογών, προστασία των πολιτών από αυθαίρετους περιορισμούς που επιβάλλουν οι ασκούντες πολιτική και οικονομική εξουσία αλλά και σύνδεση των επιλογών και των αποφάσεων των ατόμων με τα αποτελέσματά τους που είναι διαρκές κίνητρο οικονομικής και κοινωνικής προόδου και βασικό θεμέλιο ατομικής ευθύνης.

Η ιδέα της λαϊκής κυριαρχίας ως οργανωτικό θεμέλιο της δημοκρατικής κοινωνίας δεν σημαίνει μόνο ότι η εξουσία πρέπει να έχει δημοκρατική νομιμοποίηση, δηλ. να πηγάζει από το λαό, αλλά κυρίως ότι η άσκηση της εξουσίας γίνεται από το λαό. Το γεγονός ωστόσο ότι η εξουσία αυτή ασκείται μέσω εκλεγμένων αντιπροσώπων (η αρχαία άμεση δημοκρατία έχει προ πολλού εκλείψει) δείχνει ότι και στις σύγχρονες δημοκρατικές κοινωνίες υπάρχει ένα πρόβλημα πολιτικής δύναμης και καταχρηστικής ασκήσεώς της. Είναι συνεπώς απαραίτητο να λαμβάνεται πρόνοια με την εισαγωγή κατάλληλων θεσμών – ελέγχου της εξουσίας των κυβερνώντων. Ως ένα τέτοιο μέσο εισάγεται η αρχή της διάκρισης των εξουσιών που οδηγεί σε αμοιβαίο έλεγχο των φορέων των κρατικών λειτουργιών αλλά που κινδυνεύει πάντοτε να αποδυναμωθεί από αυταρχικές τάσεις

και πιέσεις οργανωμένων συμφερόντων. Όμως η θεμελιωδέστερη διάκριση εξουσιών σε μία δημοκρατική κοινωνία είναι η κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ πολίτη και κράτους, μεταξύ των ατόμων ως ανθρώπινων προσωπικοτήτων και των

27

κοινωνικών θεσμών, που πρέπει να πάρει τέτοια μορφή, ώστε ο χώρος των προβλημάτων που λύνονται με εξουσιαστικό τρόπο να είναι κατά το δυνατό μικρός, ενώ ο χώρος των αυτόνομων επιλογών να λαμβάνει το μεγαλύτερο δυνατό εύρος (με την αναγνώριση δηλ. στους πολίτες του δικαιώματος να επιλέγουν μόνοι τους τον τρόπο διαμόρφωσης των βιοτικών τους σχέσεων και δραστηριοτήτων).

Η αποδοχή της θέσης ότι η ελευθερία αποτελεί την κεντρική αξία του δημοκρατικού τρόπου ζωής θέτει σε σωστές βάσεις σημασία και περιεχόμενο της αρχής της πλειοψηφίας που συχνά εσφαλμένα ταυτίζεται με τη δημοκρατική αρχή. Την ιδέα της ελευθερίας εξυπηρετεί κατ'αρχήν η ελεύθερη ομοφωνία που δεν υποχρεώνει κανένα να υποταγεί στην εξουσία των άλλων. Μία τέτοια λύση ωστόσο θα δημιουργούσε τεράστια λειτουργικά προβλήματα (ακαμψία ή απaráδεκτους συμβιβασμούς). Η αρχή της πλειοψηφίας είναι ρεαλιστική προσέγγιση στην ομοφωνία που απαιτεί η ιδέα της ελευθερίας (Kelsen), χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν περιέχει ουσιαστικά δημοκρατικά στοιχεία, προσφέροντας στους περισσότερους κατά το δυνατό ανθρώπους ίση ελευθερία (αφού κατά το δυνατό λιγότεροι άνθρωποι αναγκάζονται να υποταγούν στην εξουσία των άλλων). Η θέση αυτή όμως ισχύει υπό μία σημαντική προϋπόθεση: ότι υπάρχει ένα συνταγματικά κατοχυρωμένο σύστημα κανόνων που δεν βρίσκεται υπό τον έλεγχο της εκάστοτε περιστασιακής πλειοψηφίας και που διασφαλίζει τα δικαιώματα της μειοψηφίας αλλά και τη θέληση της ως δύναμη πλειοψηφίας να σεβαστεί τις αποφάσεις των εκάστοτε κυβερνήσεων.

2. Οικονομική ελευθερία

Η οικονομική ελευθερία ως μικρότερη έκφραση της ανθρώπινης ελευθερίας στη διαμόρφωση και οργάνωση των οικονομικών του σχέσεων είναι ένα συνταγματικό κατοχυρωμένο ατομικό δικαίωμα (αρθ. 5 παρ. 1 Συντ. 75) αλλά και ο πυρήνας του οικονομικού συστήματος της αγοραίας οικονομίας, το οργανωτικό δηλ. θεμέλιο που διασφαλίζει λειτουργικότητα στο οικονομικό αυτό σύστημα. Τέσσερες επιμέρους οικονομικές ελευθερίες αναγνωρίζονται στην αγοραία οικονομική τάξη: ελευθερία ανάληψης επιχειρηματικής δραστηριότητας και διάθεσης των προϊόντων για τις επιχειρήσεις, ελευθερία κατανάλωσης και προσφοράς παραγωγικών συντελεστών για τα νοικοκυριά. Δυναμική έκφραση της οικονομικής ελευθερίας και συγχρόνως διευθυντικό όργανο των οικονομικών δραστηριοτήτων είναι ο ανταγωνισμός που παρεμποδίζει ατομικές αυθαιρεσίες, τιθασεύει άμετρες κερδοσκοπικές επιδιώξεις και εξισορροπεί τα αντιτιθέμενα συμφέροντα (εκπληρώνοντας έτσι και αιτήματα κοινωνικής προστασίας και δικαιοσύνης).

Η λειτουργία της αγοραίας οικονομίας ως ενός υποσυστήματος της δημοκρατικά οργανωμένης κοινωνίας προσανατολίζεται και κατευθύνεται προς

²⁷ Π.ΓΕΜΤΟΣ, Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών

την ικανοποίηση των αναγκών των οικονομικών μονάδων (αρχή της κυριαρχίας του καταναλωτή). Οι επιλογές των καταναλωτών με την οικονομική τους έκφραση στις αγορές καθοδηγούν μέσω των τιμών και των ανταγωνιστικών μηχανισμών στην παραγωγή αγαθών που ικανοποιούν κατά το δυνατό καλύτερα τις ανάγκες των οικονομικών μονάδων. Οι εκτιμήσεις των τελευταίων ως προς το είδος και τις προτεραιότητες των αναγκών²⁸

γίνονται απόλυτα σεβαστές – κρατικές παρεμβάσεις για την εξυπηρέτηση των «αληθινών» συμφερόντων των κοινωνικών μελών αποκλείονται, αφού ουσιαστικά οδηγούν σε υποκατάσταση των προτιμήσεων των κυβερνώντων στις προτιμήσεις των καταναλωτών.

Είναι φανερό, ότι η εύρυθμη λειτουργία του συστήματος προϋποθέτει πραγματικές δυνατότητες άσκησης της ατομικής οικονομικής ελευθερίας – ιδιαίτερα της ελευθερίας των καταναλωτών που είναι τα κεντρικά πρόσωπα και ο τελικός αποδέκτης των παραγωγικών δραστηριοτήτων. Βέβαια η λειτουργία τέλειων ανταγωνιστικών αγορών (με την έννοια της μικροοικονομικής θεωρίας) θα απέκλειε την ανάγκη μίας ειδικής προστασίας του καταναλωτή, πέραν από τις γενικές ρυθμίσεις των συμβατικών υποχρεώσεων και των εννόμων συνεπειών των παραβάσεών τους. Στον πραγματικό κόσμο δεν υπάρχουν μόνο πολυπώλια και σχεδόν ποτέ τέλειες αγορές που προσφέρουν πλήρη και ανέξοδη πληροφόρηση στους συμβαλλομένους. Από την άλλη μεριά ακόμη και η λειτουργία πολυπωλίων σε τέλειες αγορές(τέλειος ανταγωνισμός) δεν συλλαμβάνει πάντοτε αποτελεσματικά τις επιθυμίες των καταναλωτών ούτε εξαφανίζει ανεπιθύμητες παρενέργειες. Σ'όλες αυτές τις περιπτώσεις ανακύπτει η ανάγκη λήψης μέτρων για να διασφαλισθεί αποτελεσματική ικανοποίηση των αναγκών των οικονομικών μονάδων.

3. Ανάγκες παρεμβάσεων στη λειτουργία των αγορών.

Η οικονομική ανάλυση δείχνει ότι ο μονοπωλητής ενός αγαθού προσφέρει μικρότερες ποσότητες σε ψηλότερες τιμές από τους πωλητές που δρουν υπό ίδιες συνθήκες κόστους. Ότι το τελευταίο τις περισσότερες φορές δεν ισχύει βεβαιώνουν εμπειρικές έρευνες – γεγονός που εξηγεί την αμηχανία των νόμων προστασίας του ανταγωνισμού ως προς την έκταση των απαραίτητων παρεμβάσεων και ελέγχων. Αν οι μονοπωλητές μπορούν να προσφέρουν μικρότερες ποσότητες, μπορούν να προσφέρουν και αγαθά χαμηλότερης ποιότητας απ'όση επιθυμούν οι καταναλωτές, επιδιώκοντας να μεγιστοποιήσουν τα κέρδη τους με το συνδυασμό εκείνο τιμής, ποσότητας και ποιότητας του αγαθού που θα δώσει τη μεγαλύτερη διαφορά μεταξύ συνολικού κόστους και συνολικών εσόδων. Για την προστασία του καταναλωτή από τη συγκεντρωμένη οικονομική δύναμη προτείνεται συνήθως η ανάληψη του κλάδου από το δημόσιο ή η διοικητική ρύθμιση κρίσιμων οικονομικών παραμέτρων. Αλλά και στις δύο περιπτώσεις οι αναμενόμενες ωφέλειες είναι δυνατό να είναι μικρότερες από το αντίστοιχο κόστος (λόγω δυσκαμψίας και χαμηλής παραγωγικότητας των δημοσίων επιχειρήσεων ή ακαταλληλότητας των αντίστοιχων ρυθμίσεων). Αποτελεσματικότερη πολιτική είναι μάλλον η προσπάθεια άρσης των εμποδίων εισόδου στην αγορά, στη βασική

²⁸ ΠΕΤΡΟΣ Α. ΓΕΜΤΟΣ, Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών

προσδοκία ότι, αν υπάρχουν αρκετοί καταναλωτές που ζητούν ποιοτικά καλύτερα και ασφαλέστερα προϊόντα, θα βρεθούν οι επιχειρήσεις που θα τα παράγουν.

Προβλήματα λειτουργίας του συστήματος της οικονομίας της αγοράς δημιουργεί η εμφάνιση εξωτερικών ωφελειών που επιτρέπουν σε ορισμένους καταναλωτές να απολαμβάνουν τις υπηρεσίες αγαθών χωρίς να αποκαλύπτουν τις προτιμήσεις τους. Αυτοκινητιστές π.χ. που δεν αγοράζουν προφυλακτικές ασφαλείας ωφελούνται από τις αγορές των άλλων, αφού συγκρούσεις²⁹

αυτοκινήτων, εκ των οποίων το ένα έχει τέτοιους προφυλακτικές, επιφέρουν γενικά μικρότερες σωματικές και υλικές ζημιές. Επειδή όμως κατά κανόνα οι αγοραστές δεν συνυπολογίζουν κατά τις επιλογές τους και τις ωφέλειες των άλλων, η ζήτηση προφυλακτικών ασφαλείας είναι μικρότερη από όσο θα ήταν κοινωνικά επιθυμητό. Αν συνεπώς λαμβάνονταν υπόψη και οι εξωτερικές ωφέλειες, θα υπήρχε μεγαλύτερη παραγωγή προφυλακτικών ασφαλείας (αλλά και ασφαλέστερων φρένων, φαρμάκων κ.λ.π.) και αύξηση της συνολικής διαθέσιμης ποσότητας του οικονομικού αγαθού «ασφάλεια» στην οικονομία. Θα μπορούσε να αυξήσει τη συνολική ασφάλεια και να μειώσει το κόστος των ατυχημάτων. Αλλά πως θα υπολογισθεί το κοινωνικά άριστο σημείο? Είναι φανερό ότι, αν θέλουμε να κάνουμε τον κόσμο απόλυτα ασφαλή, δεν θα μείνουν ελεύθεροι παραγωγικοί συντελεστές για άλλες χρήσεις.

Παρόμοια προβλήματα προστασίας δημιουργεί και η εμφάνιση εξωτερικού κόστους, δηλ. βλαβερών συνεπειών σε τρίτους που συνεπάγεται κατανάλωση ενός αγαθού και οι οποίες δεν καλύπτονται από την τιμή του προϊόντος. Κατανάλωση προϊόντων που μολύνουν π.χ. το φυσικό περιβάλλον έχουν εξωτερικό κόστος που οδηγεί σε μεγαλύτερη από το κοινωνικά επιθυμητό όριο παραγωγή. Η αναγνώριση ευθύνης παραγωγού (εσωτερικοποίηση εξωτερικού κόστους) είναι δυνατό να οδηγήσει προς το κοινωνικό άριστο, αν η εσωτερικοποίηση δεν έχει γίνει ήδη από την πλευρά του καταναλωτή (αν ο τελευταίος δηλ. συνυπολογίζει πιθανές αποζημιώσεις σε τρίτους από τη χρήση του προϊόντος).

Η σύγχρονη τεχνολογία παραγωγής αγαθών δημιουργεί σημαντική αδιαφάνεια των αγορών για το μέσο καταναλωτή που δεν μπορεί να εκτιμήσει ικανοποιητικά την απόδοση των αγαθών και συγκρίνοντας κόστος και ωφέλειες να λάβει την καλύτερη δυνατή απόφαση. Σημαντικά καταναλωτικά αγαθά, όπως τηλεοράσεις, ραδιόφωνα, ηλεκτρικές κουζίνες κ.λ.π., έχουν περίπλοκη ή και απρόσιτη στους μη ειδικούς κατασκευή, ενώ και οι συνθήκες παρασκευής καθημερινής χρήσης προϊόντων, όπως τροφίμων και ποτών, βρίσκονται έξω από την εποπτεία και τον έλεγχο των καταναλωτών. Πλήρης πληροφόρηση και τέλεια διαφάνεια είναι ιδανικά ανεφάρμοστα και πάντως όχι απαραίτητα για την εύρυθμη λειτουργία των ανταγωνιστικών αγορών. Η συλλογή και η απόκτηση πληροφοριών υπόκειται στον οικονομικό λογισμό ως οικονομικό αγαθό *sui generis* και έχει νόημα να γίνεται στο μέτρο που το κόστος τους δεν ξεπερνά τις προσδοκώμενες ωφέλειες. Ο καταναλωτής αυξάνει το πληροφοριακό του δυναμικό για την ποιότητα και την τιμή των προϊόντων ως το σημείο που η οριακή ωφέλεια της τελευταίας μονάδας πληροφορίας ισούται προς το οριακό της κόστος. Αυτό σημαίνει ότι συνήθως ο καταναλωτής επιλέγει να αγνοεί

²⁹ ΠΕΤΡΟΣ Α. ΓΕΜΤΟΣ, Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών

λεπτομέρειες της κατασκευής των αγαθών – που ουσιαστικά πάλι σημαίνει ότι προτιμά να ανταλλάσσει πληροφορίες για ασφάλεια, ποιότητα ή αποτελεσματικότητα των αγαθών με άλλα αγαθά που χρειάζεται. Κρατική παρέμβαση (ή αυτοβοήθεια από ενώσεις καταναλωτών) μπορεί να μειώσει το κόστος συλλογής πληροφοριών με τη θέσπιση ινστιτούτων συγκριτικών ελέγχων και την έκδοση κατάλληλων εντύπων. Οι παρεμβάσεις αυτές φαίνονται περισσότερο δικαιολογημένες στη σκέψη ότι η ύπαρξη εξωτερικών ωφελειών από τη χρήση των πληροφοριών έχει ως αποτέλεσμα ότι η ζήτηση πληροφοριών δεν συλλαμβάνει σ' όλη της την έκταση την κοινωνική³⁰

ωφέλεια αυτού του αγαθού και συνεπώς η ποσότητα παραγομένων πληροφοριών είναι χαμηλότερη του κοινωνικά επιθυμητού επιπέδου.

Τέλος η άσκηση των δικαιωμάτων του καταναλωτή συνεπάγεται οικονομικό και προσωπικό κόστος, ενώ επιτυχής έκβαση των σχετικών διαδικασιών έχει εξωτερικές ωφέλειες για όλους τους καταναλωτές. Η άσκηση των ενδίκων μέσων έχει έτσι χαρακτήρα δημόσιου αγαθού που προτείνεται να παράγεται από ειδικούς κρατικούς φορείς ή από ενώσεις καταναλωτών.

4. Το δίκαιο προστασίας του καταναλωτή.

Η δημιουργία ισχυρής κοινής γνώμης υπέρ της λήψης μέτρων προστασίας των καταναλωτών είναι κυρίως μεταπολεμικό φαινόμενο. Κύρια αιτία είναι ίσως η εμφάνιση ισχυρών πληθωριστικών φαινομένων στις βιομηχανικές χώρες (αντίθετα προς τις προβλέψεις των οικονομολόγων που ανέμεναν ανεργία) που αποδυνάμωσαν την αγοραστική δύναμη των εισοδημάτων και ώθησαν τους καταναλωτές στην ίδρυση συλλογικών φορέων. Σημαντικό ρόλο όμως φαίνεται ότι έπαιξε και η μεγάλη άνοδος του βιωτικού επιπέδου που έδωσε τη δυνατότητα στους καταναλωτές να ασχοληθούν σοβαρότερα με την ορθολογική κατανομή των δαπανών τους. Στις 15.3. 1962 ο Πρόεδρος J. F. Kennedy διακήρυξε τα θεμελιώδη δικαιώματα του καταναλωτή (δικαιώματα ασφαλείας, πληροφόρησης, επιλογής και ακρόασης) και ακολούθησαν: η Έκθεση του ΟΟΣΑ για την καταναλωτική πολιτική των κρατών μελών (1972), ο χάρτης Προστασίας του Καταναλωτή της Συμβουλευτικής Συνέλευσης του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου (1973), το Πρώτο και Δεύτερο Πρόγραμμα της Ε.Κ. για μία πολιτική προστασία και πληροφόρηση του καταναλωτή (1973,1981) και οι Οδηγίες για την προστασία του καταναλωτή της Γ.Σ. του ΟΗΕ (1985). Συνταγματικές διατάξεις προστατευτικές των δικαιωμάτων του καταναλωτή (π.χ. στην Ελβετία) και γενικοί νόμοι προστασίας των καταναλωτών (π.χ. στην Αυστρία από 8.3. 1979) καθώς και πλήθος επιμέρους ρυθμίσεων σε όλες σχεδόν τις χώρες έχουν δημιουργήσει ένα πολυδαίδαλο και γραφειοκρατικό πλέγμα κρατικών ρυθμίσεων, με πολύ αμφίβολη ωστόσο προστατευτική αξία.

Οι σημαντικότερες περιοχές προστατευτικών υπέρ των καταναλωτών διατάξεων είναι οι ακόλουθες :

Α. Προστασία από επικίνδυνα και ελαττωματικά

³⁰ ΠΕΤΡΟΣ Α. ΓΕΜΠΤΟΣ, Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών

π ρ ο ῖ ὄ ν τ α.

Η ευθύνη παραγωγού (Produzentenhaftung, products liability) εἶξαι σήμερα ἓνα ἀπὸ τὰ περισσότερα συζητούμενα προβλήματα τοῦ δικαίου τῆς ἀποζημιώσεως . Ἦδη τὸ Ευρωπαϊκὸ Συμβούλιο πρότεινε τὸ 1977 τὴ σύναψη συμβάσεως γιὰ τὴν ἐνοποίηση τῆς ευθύνης τοῦ παραγωγού καὶ τὸ Συμβούλιο τῆς ΕΚ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1985 ἐξέδωσε Ὁδηγία ποῦ θεσμοθετεῖ ἀντικειμενικὴ ἐξωσυμβατικὴ ευθύνη γιὰ ζημιές ποῦ οφείλονται σε ἐλαττώματα τοῦ προϊόντος (ἀκολουθώντας ἐν προκειμένῳ τὰ γαλλικὰ καὶ ἀμερικάνικα πρότυπα) καὶ ποῦ πρέπει μέσα στο 1988 νὰ μετατραπεί σε ἐσωτερικὸ δίκαιο τῶν κρατῶν μελῶν. Σημειωτέον ὅτι τὰ συστήματα ευθύνης παραγωγού στὶς Ευρωπαϊκὲς Χώρες κυμαίνονται μεταξύ συνήθως ευθύνης ἐξ υπαιτιότητος (Ἰταλία, Δανία, Ολλανδία, Μεγ. Βρετανία), ευθύνης ἐξ υπαιτιότητος με διευκόλυνση ἢ ἀντιστροφή τοῦ βάρους ἀποδείξεως (Γερμανία, Βέλγιο, Ἰρλανδία) ³¹

καὶ ἀυστηρῆς ἀντικειμενικῆς ευθύνης (Γαλλία, Λουξεμβούργο).

Σημαντικότερη ἀπὸ τὴν ἀποκατάσταση εἶναι ἡ ἀποφυγὴ τῶν ζημιῶν (στὴν ποῖα ὠστόσο οφείλει νὰ τείνει καὶ τὸ δίκαιο τῆς ἀποζημιώσεως). Σε ὅλα σχεδόν τὰ κράτη οἱ νομοθέτες διαμόρφωσαν συστήματα διοικητικοῦ ἐλέγχου, κυρίως γιὰ τρόφιμα καὶ φάρμακα , ποῦ περιλαμβάνουν τὴν καθιέρωση προτύπων ἀσφαλείας γιὰ ἐπικίνδυνα προϊόντα καὶ σε ὀρισμένες περιπτώσεις ὑποχρέωση διοικητικῆς ἐγκρίσεως τῆς κυκλοφορίας τους. Τὸ πρῶτο πρόγραμμα τῆς ΕΚ γιὰ τὴν προστασία τοῦ καταναλωτῆ τὶς 25.4.1975 προτείνει ἐγκριτικὲς ἀδείες γιὰ μηχανές , συσκευές, ἠλεκτρικὰ καὶ ἠλεκτρονικὰ μηχανήματα καθὼς καὶ ὀρισμένες κατηγορίες ἀγαθῶν τὰ ποῖα καθ' ἑαυτὰ ἢ λόγῳ τῆς χρήσεως τους εἶναι δυνατό νὰ βλάψουν τὴν υγεία ἢ τὴν ἀσφάλεια τῶν καταναλωτῶν καὶ συνιστᾷ ἐνοποίηση τῶν ἐγκριτικῶν διαδικασιῶν γιὰ ὅλη τὴν κοινότητα.

Β. Προστασία ἀπὸ παραπλανητικὴ διαφήμιση.

Σ' ὅλες τὶς χώρες ὑπάρχουν ἀπαγορεύσεις παραπλανητικῶν διαφημίσεων (ἀρθρο 3 ν. 146?1914) ἀλλὰ σημαντικὴ δυσκολία ἔχει ἡ ἐφαρμογὴ τους. Ἐκτὸς τῶν θιγομένων καταναλωτῶν καὶ τῶν ἀναγωνιστῶν δικαίωμα ἀσκήσεως τῶν ἐνδίκων μέσων δίνεται σε ἐνώσεις καταναλωτῶν (ὅπως π.χ. στὴ Δυτ. Γερμανία με τὸ ἀρθρο 13 παρ. 1^α UWG) καὶ κρατικὸς φορεῖς (ΗΠΑ, Σουηδία με τὸ θεσμό τοῦ ombudsman).

Σε ὀρισμένες χώρες ἐφαρμόζεται καὶ ἓνα εἶδος αυτοελέγχου τοῦ κλάδου τῶν διαφημιστῶν (ποῦ δὲν φαίνεται νὰ ἔχει σημαντικὰ ἀποτελέσματα). Τὸ Συμβούλιο τῆς ΕΚ ἐξέδωσε τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1984 Ὁδηγία γιὰ τὴν παραπλανητικὴ διαφήμιση με τὴν ποῖα ἐπιτάσσει τὰ Κράτη Μέλῃ νὰ κάνουν δυνατὴ σε πρόσωπα ἢ Ὄργανισμούς τὴν προσφυγὴ σε δικαστήρια ἢ διοικητικὲς ἀρχές γιὰ τὴν παρεμπόδιση τῶν παραπλανητικῶν διαφημίσεων. Τὰ κράτη μέλη οφείλουν ἐπιπλέον νὰ ἐξουσιοδοτοῦν τὰ δικαστήρια ἢ τὶς διοικητικὲς ἀρχές νὰ ζητοῦν ἀπὸ τοὺς διαφημιστὲς ἀπόδειξη τῆς ἀλήθειας τῶν ἰσχυρισμῶν τους , «αν ἓνα τέτοιο αἴτημα ἐμφανίζεται εὐλόγο, λαμβανομένων ὑπόψη τῶν δικαιολογημένων συμφερόντων τῶν διαφημιζόντων καὶ ἄλλων μετεχόντων σε σχέση καὶ με τὰ ἰδιαίτερα περιστατικὰ τῆς ἐιδικῆς περίπτωσης » (ἀρθρο 6).

³¹ ΠΕΤΡΟΣ Α. ΓΕΜΠΤΟΣ Καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Γ. Προστασία από ανεπιεικείς Γενικούς Όρους

Συναλλαγών.

Οι γενικοί όροι των συναλλαγών, αναπόσπαστο και αναγκαίο τμήμα τυποποίησης και εξορθολογιστικοποίησης των οικονομικών συναλλαγών, είναι δυνατό να οδηγήσουν σε μεγάλο περιορισμό των δικαιωμάτων των καταναλωτών (πολύ περισσότερο που οι καταναλωτές έχουν πολύ ασθενέστερη οικονομική οργάνωση από ότι οι παραγωγοί). Το πρώτο πρόγραμμα της ΕΚ για την προστασία του καταναλωτή περιείχε αρχές προστασίας των καταναλωτών από μονομερείς γενικούς όρους συναλλαγών, ενώ το 1984 η επιτροπή δημοσίευε τη μελέτη «καταχρηστικές ρήτρες σε καταναλωτικές συμβάσεις» που ερευνούσε εναλλακτικές δυνατότητες δράσης στον ευρωπαϊκό χώρο. Στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες καθιερώθηκαν νομολογικά ή νομοθετικά δικαστικός ο έλεγχος και δικαστική διάπλαση των γενικών όρων των συναλλαγών (που όμως περιορίζει τον κίνδυνο των εισηγητών ανεπιεικών ρυθμίσεων στη μη εφαρμογή τους σε μία συγκεκριμένη περίπτωση). Σε ορισμένους τομείς (π.χ. ασφαλιστήρια) υπάρχει υποχρέωση διοικητικής έγκρισης των γενικών όρων συναλλαγών που ως σήμερα πουθενά δεν έχει καθιερωθεί ως γενική ρύθμιση.³²

Δ. Προστασία από ψηλές τιμές

Σ' όλες τις χώρες εφαρμόστηκαν κατά καιρούς αγορανομικοί έλεγχοι (που με την ομαλή λειτουργία των αγορών τείνουν να εξαφανισθούν). Μέτρα έχουν επίσης ληφθεί για τη διαφάνεια και τη συγκρισιμότητα των τιμών. Στα πρώτα π.χ. ανήκουν νόμοι για τις πωλήσεις με δόσεις που υποχρεώνουν να δηλώνεται στις σχετικές διαφημίσεις το αληθές επιτόκιο. Στα δεύτερα ανήκουν νόμοι που επιβάλλουν αναγραφή του περιεχομένου των συσκευασμένων προϊόντων και τιμές κατά μονάδα προϊόντος. Προς την κατεύθυνση τιμών που προσανατολίζονται στο κόστος παραγωγής οδηγούν βεβαίως και οι ρυθμίσεις του δικαίου του ανταγωνισμού και η ανάθεση σε κρατικούς φορείς της εποπτείας της εφαρμογής τους (χωρίς ωστόσο η λειτουργία των θεσμών αυτών να εξαντλείται στην προστασία του καταναλωτή).

Ε. Διασφάλιση άσκησης των δικαιωμάτων των

Καταναλωτών.

Οι δυσκολίες άσκησης των προβλεπομένων από τις νομοθεσίες ενδίκων βοηθημάτων οδήγησαν στη λήψη μέτρων. Ο Γερμανός π.χ. νομοθέτης απαγόρευσε το 1974 τις πολύ συνηθισμένες σε καταναλωτικές συμβάσεις, ρήτρες δικαστικής αρμοδιότητας που δημιουργούσαν ανεπιεικείς επιβαρύνσεις στους καταναλωτές. Στις περισσότερες χώρες γίνονται προσπάθειες να ιδρυθούν τοπικές υπηρεσίες καταναλωτών με συμβουλευτικό χαρακτήρα και να απλοποιηθούν οι σχετικές διαδικασίες. Σκέψεις δε υπάρχουν να ανατεθεί σε δημόσιους φορείς (παράλληλα προς ενώσεις καταναλωτών) ή άσκηση των ενδίκων μέσων σε περιπτώσεις μαζικών ζημιών ή σε διαφορές μεγάλου ενδιαφέροντος.

ΣΤ. Προστασία από επιπόλαιες επιλογές.

³² ΠΕΤΡΟΣ Α.ΓΕΜΠΤΟΣ Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών

Σε πολλές χώρες καθιερώνεται δικαίωμα υπαναχώρησης από συμβάσεις που καταρτίστηκαν από πλανόδιους πωλητές στην πόρτα των σπιτιών και παρέχεται στους καταναλωτές προστασία από ανεπιεικείς ρήτρες σε πωλήσεις αγαθών με δόσεις.

V. Προστασία ναι, αλλά ως ποιο βαθμό?

Η αρχή της κυριαρχίας του καταναλωτή περιλαμβάνει δύο θέσεις :

1) οι παραγωγοί παράγουν τα αγαθά που επιθυμούν οι καταναλωτές , 2) οι καταναλωτές είναι σε θέση να εκφράζουν ελεύθερα και αποτελεσματικά τις επιθυμίες τους. Η ύπαρξη ανταγωνιστικών αγορών εγγυάται την ισχύ της 1) ενώ η λήψη μέτρων προστασίας του καταναλωτή αποσκοπεί στην ισχύ της 2). Τη σημαντικότερη θέση μεταξύ των προστατευτικών του καταναλωτή μέτρων έχουν εκείνα που επιδιώκουν αύξηση του πληροφοριακού δυναμισμού των καταναλωτών και της διαφάνειας των αγορών. Κατά την επιλογή και θεσμοθέτηση των κάθε είδους μέτρων δεν πρέπει ωστόσο να παραγνωρίζεται ότι :

A) Πλήρης προστασία των καταναλωτών από ακατάλληλα και επικίνδυνα προϊόντα είναι αδύνατη, διότι θα είχε απαγορευτικό κόστος. Η εύρυθμη λειτουργία των αγορών περιέχει γενικά ικανοποιητική προστασία στους καταναλωτές (και πάντως μεγαλύτερη από εκείνη που προσφέρουν άλλα οικονομικά συστήματα) : η δυνατότητα δημιουργίας νέων επιχειρήσεων ³³ και διοχέτευσης της ζήτησης σε παραγωγικές μονάδες που παράγουν ασφαλέστερα προϊόντα πιέζουν προς την κατεύθυνση ικανοποίησης των επιθυμιών των καταναλωτών. Από την άλλη μεριά είναι δυνατό ορισμένοι καταναλωτές να προτιμούν λιγότερο ασφαλή προϊόντα σε χαμηλότερη τιμή. Πρέπει να υπογραμμισθεί ότι με τον καθορισμό υποχρεωτικών προτύπων ποιότητας και ασφάλειας υποβάλλονται σε αντίστοιχους περιορισμούς οι επιθυμίες των καταναλωτών και πολλές φορές ενισχύεται η μονοπωλιακή δύναμη εκείνων που είναι σε θέση να τα ικανοποιούν (π.χ. γιατροί).

B) Έλλογη καθιέρωση υποχρεωτικών προτύπων προϋποθέτει ίδια στάση όλων των οικονομικών μονάδων έναντι κινδύνου. Αν αυτό δεν ισχύει (και αυτό συμβαίνει στην πραγματικότητα), οδηγούμαστε σε αποτελεσματική κατανομή των οικονομικών πόρων. Εκείνοι π.χ. που αποστρέφονται περισσότερο τον κίνδυνο, επιθυμούν περισσότερο ασφαλή προϊόντα από άλλους που σχετικά αδιαφορούν ή και αρέσκονται σε επικίνδυνες πράξεις.

Γ) Τα μέτρα προστασίας του καταναλωτή είναι δυνατό να λειτουργήσουν εναντίον των οικονομικών ασθενέστερων κοινωνικών στρωμάτων που δεν θα μπορούν να αγοράσουν φθηνά (και λιγότερο ασφαλή προϊόντα).

Δ) Η λήψη προστατευτικών μέτρων υπέρ των καταναλωτών είναι δυνατό, ανατρέποντας την παραδοσιακή αρχή *caveat emptor*, να οδηγήσει σε αμελέστερη χρησιμοποίηση των αγαθών, με συνέπεια να μειώνεται (αντί να αυξάνεται) το καθαρό ποσό της διαθέσιμης ασφάλειας στην οικονομία.

Η ιστορική πείρα έδειξε ότι ο κρατικός πατερναλισμός , παρά το διακηρυγμένο προσανατολισμό του σε μία έννοια δημοσίου συμφέροντος, έφερε αποτελέσματα αντίθετα των επιδιωκόμενων. Και αυτό όχι μόνο λόγω εσφαλμένων επιλογών αλλά και διότι οι παρεμβάσεις γίνονται συχνά συνειδητά υπέρ εκείνων

³³ ΠΕΤΡΟΣ Α. ΓΕΜΠΤΟΣ , Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών

που υποτίθεται ότι πρέπει να ελεγχθούν (οικονομική θεωρία της Regulation). Είναι συνεπώς απαραίτητο πρὶν ἀπὸ κάθε παρέμβαση νὰ ἐρευνῶνται σε βάθος τόσο οἱ ἀδυναμίες τῶν αγορῶν νὰ ἐπιτύχουν τοὺς ἐπιδιωκόμενους οικονομικοπλαστικούς σκοπούς ὅσο καὶ οἱ ἐπιδιώξεις καὶ τὸ κόστος τῶν λαμβανομένων μέτρων – ἰδιαίτερα οἱ συνέπειες τῶν παρεμβάσεων στὴ λειτουργία τῶν ανταγωνιστικῶν αγορῶν. Ἡ ἀδυναμία νὰ υπολογισθοῦν με ἀκρίβεια κόστος καὶ ωφέλειας κάνει σκοπιμότερο τὸν προσανατολισμὸ τῶν οικονομικοπλαστικῶν παρεμβάσεων σε μίᾳ ρυθμιστικῇ ἐννοίᾳ οικονομικῆς ἐλευθερίας, ὥστε νὰ ἐπιλέγονται νομικὲς ρυθμίσεις καὶ διοικητικὰ μέτρα ποὺ διευρύνουν τὸ χῶρο ἐπιλογῶν τῶν οικονομικῶν μονάδων, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ ἀναμενόμενα σε μίᾳ συγκεκριμένη περίπτωση ἀποτελέσματα. Ἡ ἀρχὴ ἐλευθερίας σ' ἓνα ἰδιαίτερα νευρολογικὸ χῶρο τῆς οικονομικῆς ζωῆς καὶ ἀποτελεῖ θεμέλιο καὶ οὐσιαστικὴ προϋπόθεση δημοκρατικῆς οργάνωσης τῶν οικονομικῶν σχέσεων στὸ πλαίσιο μίᾳς ἐλεύθερης καὶ ἀνοικτῆς κοινωνίας.

II. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΚΡΑΤΙΚΗ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ, Συμβούλου τῆς Ἐπικρατείας
Νομικὸ Βῆμα, 1992, σελίδες 1180 - 1204

III. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΓΜΑ

ΜΙΧΑΛΗΣ ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ, Καθηγητῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Το Σύνταγμα 1981, Σελίδες 517 – 532

Θ. ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στις μέρες μας η παραγωγή και η κατανάλωση αγαθών και υπηρεσιών είναι συστατικό στοιχείο και χαρακτηριστικό γνώρισμα της ανθρώπινης κοινωνίας. Το σύνταγμα, λοιπόν, κατοχυρώνει τόσο το δικαίωμα συμμετοχής στην οικονομική ζωή της χώρας (άρθρο 5 παρ. 1) όσο και το δικαίωμα της ιδιωτικής οικονομικής πρωτοβουλίας (άρθρο 106 παρ. 2). Η οικονομική ελευθερία λοιπόν που κατοχυρώνεται συνταγματικά ως ατομικό δικαίωμα , διακρίνεται αφενός στον συναλλακτικό – επιχειρηματικό χώρο (δίκαιο) και αφετέρου στον συναλλακτικό – καταναλωτικό χώρο (δίκαιο) , των οποίων χαρακτηριστικό γνώρισμα είναι η σύναψη των συμβάσεων.

In the present day, the production and consumption of goods and services constitutes an integral part and typical feature of human society. Therefore, the constitution guarantees each citizen's right to participate in the economic life of the state (article 5), as well as the right to engage in private economic activity (article 106). Thus , economic freedom, which is constitutionally guaranteed as an individual right, is divided into the business – transaction sector on the one hand, and the consumption – transaction sector on the other , a fundamental characteristic of both being the closure of deals.

I. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Θεμέλιο στην έκθεση Ιδεών , Τόμος 3^{ος}
Μ.Ι. Μπαχαράκης
- 2.«Συνταγματικά Δικαιώματα» , ειδικό μέρος ,Αθήνα 2005
Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος
3. «Ατομικά Δικαιώματα» , Α΄ Αθήνα – Κομοτηνή 2005
Π.Δ. Δαγτόγλου
4. «Ατομικά Δικαιώματα» Β΄, Αθήνα – Κομοτηνή 2005
Π.Δ. Δαγτόγλου
5. «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», Αθήνα – Κομοτηνή 2002
Κώστας Χ. Χρυσόγονος
6. «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», Αθήνα – Κομοτηνή 1998
7. «Θεμελιώδη Δικαιώματα» Τόμος Β΄, Αθήνα – Κομοτηνή 2002
Αθανάσιος Ράϊκος

Μάθημα: Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα
Θέμα: Συνταγματικά δικαιώματα στις συναλλακτικές σχέσεις
Καθηγητής : Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος
Κατσίγιαννη Ζαχαρούλα
A.M.: 1340200400685
Τηλ. 210 – 5058673